

Somogy Megyei Múzeum
 NA 2280-2003
 Kéziratok

Somogy Megyei Múzeum
 NA 2280-2003
 Kéziratok

GYŰJTŐ: VALGA MARIANNA
 GYŰJTÉS IDEJE: 2000.

--	--	--	--

TART.: HÍMZÉSEK-CSIPKEK RÉGEN ÉS MA
 /СОМОГЫ МEGYE KÉZMŰVÉSZETÉHEZ KÉSZÜLT/

24 lap

--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

FOTÓRAZSI MINTA:
 SZAKMINTA: XIV. 8
 XIV. 1, 2
 XV, 3

Varga Marianna

Hímzések – csipkék régen és ma

A somogyi hímzések mindazokat a sajátosságokat magukba foglalják, amelyek a magyar népi hímzések régi és új stílusaira jellemzőek.

Dunántúlon Somogy megye egyike volt azon vidékeknek, ahol a legtöbb kendert – lent termelték, és ez a paraszti háztartásban szinte teljes egészében feldolgozásra is került. E tájon így maradtak meg a legtovább a fehér vászonruhák viselése, valamint a háztartásban és az ünnepi alkalmakkor használt textiliák alkalmazása, amelyet főképpen fehér hímzéssel, rojtozással, csipkével díszítettek.

A somogyi hímzés sokféleségét példázzák a díszesen kivarrott lepedővégek, a férfi és női ingek, különböző kendőfélék, a házbelső díszítő, az ajándékos nyakba-fejre és kézbevaló kendők, az ünnepi abroszok gazdag változatai, amelyeken a tiszta fehérrel hímzettek mellett a szöttesekhez hasonlóan a piros-kék, helyenként a többféle szín alkalmazása is dominált.

Tanulmányom előkészítésében nagy segítséget jelentettek az 1900-as évektől napjainkig Somogyban gyűjtő kutatók, akik révén mintegy 150-200 esztendő távlatából szólalhatnak meg a múzeumokban és egyéb gyűjteményekben őrzött tárgyak. Az 1950-es évek első felében több alkalommal gyűjtöttem Attalán, Nagyberkin, Csökölyön, Karádon, Buzsákon, ahol a tánc alkalmakkor hordott viseletek mellett a régi, a paraszti, a legújabb stílusú és a népi iparművészeti hímzéseket tanulmányoztam. Átnéztem a Néprajzi Múzeum, a kaposvári Rippl-Rónai Múzeum, a Népi Iparművészeti Tanács, a csurgói, marcali helytörténeti múzeumok, a buzsáki tájház somogyi hímzéssel, csipkével rojtozással díszített női-férfi vászonöltözeteit, a háztartási és ünnepi alkalmakkor lakást díszítő vászónhímzéseket, amelyek mintegy 40 községből az 1900-as évektől napjainkig kerültek megőrzésre.

A Rippl-Rónai Múzeum legtöbb hímzett textíliát Gönczi Ferenc tanító – majd a múzeum igazgatója 1923-1939 – és Knézy Judit néprajzkutató 1965-1977 között gyűjtötte, de számos textilt vásárolt az 1950-es években Takáts Gyula múzeumigazgató és Kapitány Orsolya néprajzkutató.

A Néprajzi Múzeum textilgyűjteményében 1900-1954 között figyelemre méltóak Garay Ákos grafikus, Mihalik Gyula rajztanár, Volly István folklórista, Gönyei Ébner Sándor és Hofer Tamás néprajzkutatók közreműködésével bekerült somogyi hímzések, különösen a férfingek. Az Iparművészeti Múzeum, a Rákóczi téri Nőipariskola, Kund Elemér és az Állami Népi Együttes gyűjteményéből ajándékozott somogyi hímzések is jelentős értékűek.

A levéltári kutatásokból és a megjelent szakirodalomból tudjuk, hogy Somogy megyében a XIX. században a férfiak és a nők körében még általános volt a fehérvászon öltözet hordása, ami a férfiaknál – inget, gatyát – a nőknél vászoninget, bő pendelyt, „rendes péntőt”, kötényt, keszkenőt és kendőt jelentett. ...” *Valamennyi fehérben, otthon fonva-szöve, otthon varrva...*” *A férfiak a XIX. század első felében még rövidderékú inget viseltek, amely szűkujjú „sipujjas, vagy bősájú volt és amit alul beszegtek, vagy...”* *„fehér pamuttal kivarrtak...”* ...” *a somogyi gatyá 12 szeles volt, féllábszárig ért s alul volt mesterkéje, vagyis rojtja...*” *Az asszonyok „ünnepre bodorujju fellfujt fodros inget öltöttek magukra s a nyakat és a vállakat – férfiak nyakraalójának megfelelően – visszahajló gallér módjára...”* *a finom gyolcsból való csipkés-fodros „smizli” borította.* (JANKÓ J., 1902. 224-253) Mihalik Gyula kaposvári rajztanár, majd iparművészeti író (1874-1934) az 1900-as évek első évtizedében Malonyay Dezső felkérésére írta meg a Magyar Népművészet IV. Dunántúli kötetében Somogy megye tárgyi népművészetéről szóló tanulmányát. Feltehetően a fényképfelvételek javarészt Sági János író, s a rajzokat Juhász Árpád művész készítette. A 16 fekete-fehér és 4 színes táblán 50 különféle lepedővég, vánkoshéj, férfing, női ingváll, kézbevaló kendő fehér- és színű hímzéssel egészben és a részleteket hangsúlyozva került bemutatásra.

A somogyi hímzések leírása, a rajzokkal, fotókkal való bőséges illusztrálása tette lehetővé, hogy napjainkban is - 150-200 esztendő távlatából – a különféle textilgyűjteményekben megőrzött somogyi hímzések – az akkori adatközlők emlékezetét felidézve – megszólalhatnak.

Palotay Gertrúd ismertetése a buzsáki hímzésről 1932-ben jelent meg. Ebben az esztendőben Ferenc Kornélia kézimunkatanár közreműködésével állították össze a „Hímzőmesterség” című könyvet is. (PALOTAY G.: 1932., 9.sz. 4-9) (FERENCZ K.-PALOTAY G.: 1933.) 1940-es évektől Fél Edit, Domanovszky György, Vajkay Aurél, majd Knézy Judit és Kerékgyártó Adrienne összegzik tanulmányaikban, könyveikben a somogyi hímzések, csipkék kialakulására, változására, fejlődésére

vonatkozó ismereteiket. Kerecsényi Edit 1950-től kutatja Zala megye néprajzi-népművészeti hagyományait. A nagykanizsai Thury György Múzeumban, melynek anyaga a II. világháborúban megsemmisült, a textilgyűjteménye 1975-ben már 950 darabból állt (fehérhímzéssel díszített vászonnemű mintegy 400 darab). ... "Az I. világháború óta nem tekinthető Zala megye történeti egységnek: közigazgatási intézmény. 1950-ben pedig Veszprém megyéhez csatolták a megye északkeleti részét, a Balaton-felvidéket. Bizonyos községek Vas illetve Somogy megyéhez kerültek, néhányat pedig azokból csatolták Zalához..." (KERECSENYI E. 1975., 3.) Így a Zalakomár és környéke, Csurgó és vidéke részét képezik a somogyi hímzés világának, mint ahogyan nem határolható el élesen a Balaton-felvidék pásztorviselete vagy a férfingek díszítése a kaposmenti hímzésektől, bár az utóbbiak formavilága változatosabb, gazdagabb. (KÁRPÁTI Jné.-CSER M. 1987., 3-9.) A somogyi hímzések megírásánál Fél Edit sokoldalú elméleti, módszertani munkásságát vettem elsősorban figyelembe. ... "a ház öltözetét alkotó vászonműek: lepedők, ágytakarók, pámahéjak, abroszok és kendők hímzések elemzéséről közös alapvető tulajdonság a sík felület, amelyben a hímzést elhelyezték. Ebben különböznek a ruhahímzésektől, amelyeknél az eltérő módon szabott díszítendő felület adottságai eleve eltérő mintaszerkesztést kívánnak..." (FÉL E., 1976.) A vizsgálandó tárgyat mindenekelőtt technikailag igyekszem megismerni, teljes egészében megvizsgálni, elemezni, majd felismerve az esztétikai értékeket helyezem be az egészet egy kisebb vagy nagyobb közösség életébe. Kutatásaim során az ország különböző területein figyelemmel kísérem a specialistákat, többek között a férfingvarrókat, a hímzéseket tervező és kivitelező író és varró (azaz hímző) asszonyokat és mindazokat, akiknek kétkézi munkájával, alkotó tehetségével bontakozott ki mindaz a szemünk előtt, amit népi hímzésnek, csipkének nevezünk. Más volt a feladata annak a mezővárosi mesterembernek, aki azon igyekezett, hogy készítményei beleilleszkedjenek a vásározási körzetébe tartozó kisebb tájegységek ízlésvilágába. Egészen más és más lehetőségek között alkottak azok a névtelenségben élő nagy egyéniségek, akik élték a maguk szokásos paraszti rendhez illő életét és közben tehetségükkel kiváltak a falu átlagemberei-asszonyai közül. Az íróasszonyok, varróasszonyok alkotómódszere legjobban a faragókhoz vagy a mesemondókhoz hasonlított, hiszen ahányszor kezükbe vették a ceruzát vagy a bicskát, vagy mesélni kezdtek, mindig újat alkottak, mindig másképpen mondták, rajzolták, faragták ki elképzeléseiket, ugyanakkor a létrejövő alkotást a faluközösség teljes egészében magáénak tekintette. A XIX-XX. század fordulóján készülő hímzések mintakincse még kötetlen. E minták tervezői és kivitelezői: az íróasszonyok (rajzolók) – varróasszonyok (hímzők) mintáikat a legkülönbözőbb forrásokból merítették. A tervező íróasszonyok szívesebben dolgoztak gyolcsra, mint házivászonra. A népi hímzések azáltal, hogy bolti anyagra készültek, könnyebben tudták követni a divatot. A legújabb stílusú hímzéseken a gyári, géppel hímzett és szövött selymek jaquard mintás szalagok mintáit is utánozzák. A hímzéseket már nem fehér vagy két-három színű, hanem sokszínű fonallal tarkára hímezik. A legújabb munkákon sem található meg általában a színek harmóniája. Egy-egy kisebb tájegységen belül, mint pl. Buzsákon kiválóan megfigyelhető hogyan élnek tovább a különféle hímzéstílusok egyidőben. Figyelemmel kísérhetjük a változásokat hasonlóságokat vagy eltéréseket az anyag, a forma, a technika és a díszítmény színezésének egységét, tér és időbeli megjelenését vagy eltűnését, a díszítőkészség és a stílus lényegét, amit a hímzés és a csipke is mutat.

Régi stílusú hímzések

Belső-Somogyban a XIX. században még ragaszkodtak a régies stílusú öltözeteikhez: a női és férfiviselet szabásának, varrásának, díszítésének hagyományaihoz.

Knézy Judit: „XVII-XIX. századi viseletadatok Somogyból”, valamint Kerecsényi Edit: „Féhrhímzéses viseleti darabok Nagykanizsa környékén” című tanulmányai igen értékes adatokat közölnek a vászomból készült kézzel varrott és feltehetően hímzéssel díszített ruhadarabjairól a pásztoroknak és a parasztságnak. Leírásainknál a fenti kutatók közléseit vettük figyelembe. Egy korabeli összeírás szerint, amelyet Angyal Bandi somogyi betyár feleségének a lábájában talált ruhafélékről készítettek, elolvashatjuk. „... jó vászony férfi ümögöt kivarrott ujjakkal...” és „...új vászony gatyát”... is találtak (GÖNCZI F. 1942., 235.) (KERECSENYI E. 1960., 303.) Az 1900-as évek elején még emlékeztek arra, hogy a pásztoroknak bő ujjú inge egy méter széles volt ...” körül ki volt varrva likakra...” (nagyobb méretű lyukhímzéssel szegélyezve), hogy a „legénypántlikát” belefűzhesse, amivel összeráncolhatta az ingujját a kézfejnél. Nyolcszeles gatyát viseltek hozzá. (MALONYAI D.-SÁGI J. 1911. III.) (VAJKAY A. 1964., 176.) ...”a pásztoresztétika a hatszeles vászon, a tízszeles gyolcsgatyát tartotta a legszebbnek” (egy szél = hetvenöt centiméter”, tehát a

tízszéles gatyá hétfő és fél méter volt. A „szedett gatyá, ráncos gatyá, rődös gatyá”, aminek ráncbaszedése „rődölése” szinte a díszítéshez hasonló művészet volt. „Az alját egyszerű, vagy kettős rojtozással, felette borsókával szegélyezték.” (VAJKAY A. 1964., 176.) Magyarország 1873-ban először vett részt a bécsi világkiállításon, ahol mintegy 30 darab különféle textil képviselte Somogyot a Drávához közel fekvő Darány községből (felső ing, fehér bikla, „slingelt pintel”, férfiing, 16 széles gatyá), és Dél-Zselicből Somogyviszlóról („magyar férfiing hímezve”).

Budapesten a Városligetben az 1896-ban megrendezett millenniumi kiállítás volt a legnagyobb jelentőségű. A „néprajzi faluban” 12 magyar és 12 nemzetiségű falut telepítettek, valamennyiben a származási helyről hozott tárgyakat tekinthették meg a látogatók. Somogyból Csököly bemutatását választották. Ezzel kapcsolatosan számolt be Csökölyről Jankó János- kiemelve a csipkebetéttel és hímzéssel díszített borjúszerű férfiinget. A kiállítás befejezése után a néprajzi-népművészeti tárgyak az Iparművészeti Múzeumba, majd a későbbiekben a Néprajzi Múzeumba kerültek. (JANKÓ J. 1900.) A csökölyi hímzés ..."túlnyomóan testi ruhára dolgozott, fehér szálszámolásos után készült, ritkás laposöltéses munka. Gyakran vagdalással is keverik. Mintái mértaniak, a régi stílust képviselik..." (FÉL E. 1977., 533.) A csökölyi borjúszerű ingek kézzel varrottak. Az ujjaknak a díszítésénél az alján a legrégebbi technikákat alkalmazták: szálszámolásos laposhímzés, borsóka, subrika. A vászonszélek összeillesztésénél a varrott, kötött és horgolt csipke mellett a készen vásárolt recsecsipkét is kedvelték. (RRM ltsz. 2351.) A Rippl-Rónai Múzeum (ltsz. 81.82.) gyűjteményében levő csökölyi borjúszerű ing ujjának díszítését Koszter Józsefné közli „Somogyi fehérhímzés” című könyvében. (KOSZTER Jné. 1993.) (Borjúszerű ingek a Néprajzi Múzeum textilgyűjteményében: Garay Ákos gyűjtése: ltsz. 83.929., továbbá 8.629., 132.931., 54.79.5., 59.175.,5917.) A „somogyi ing” még a múlt század közepén elterjedt ruhadarab lehetett. „Szélesujjú”, „borjúszerű”, vagy „sipujjú” ingnek is nevezték. A somogyi ing használatára Pátróról, Inkéről is vannak adataink. A nagykanizsai Thury György Múzeumban csak csurgói és csurgónagymartoni borjúszerű hímzett ingek találhatóak. (ltsz. 54.208.1.) Széles ujjának díszítését is közli Kerecsényi Edit: „Zalai fehérhímzések” című kötetében. (TGYM ltsz. 57.47.1.) A finomabb anyagból való díszesebb „sipujjú” ingeket már kis felálló gallérral készítették 1870 körül. Alsókon készült az az esküvői sipujjú ing, amit a Csurgói Múzeum őriz (ltsz. 57.47.1.) A két ujját ..."fehér tőtött és lyukhímzéssel, slingeléssel, siprikálással” díszítették” Az adatközlő szerint édesapjának még vagy 10 borjúszerű hímzett inge lehetett, de már nem viselte. Az idősebbeknek még varrták az 1900-as évek elején is, de a fiatalok már csak jelmezként, legfeljebb szüreti bálók alkalmával viselték.

Csökölyön a századfordulón kézzel varrott az ünneplő válltoltos, kézelős férfiingek pamutos vászomból valók voltak. A kézelő és az ingmell fehér lapos és lyukhímzéses csíkjait feltehetően utólag varrták a 14-14 sor kézzel varrott szegőzés közé, a gallér horgolással, a kézelő huroköltéssel szegélyezett, az eleje három piros porcelángombbal zárult, a hasfoltra nem került hímzés. A gazdagon díszített kiemelkedően mívesen elkészített völegény inget, halotti öltözetnek szánta gazdája. (NM ltsz. 62.112.) Készültek olyan ünneplő férfiingek is Csökölyön, ahol a kézi szegőzés közé vékony zsinórt fűztek, hogy a szegőzést jobban kiemelje. (NM 54.112.1.) A „bokrosujjú” vagy „németes” ing az 1870-es évektől lett fokozatosan általános viselet. Thury György Múzeum egyik legszebb darabja (ltsz. 53.24.2.), az a „kivarott ümög”, amelyet Csurgónagymartonban völegényingnek varrták. Húszt ilyen hasonló inget kapott a völegény amikor megnősült. Kedvelték ezen a vidéken a fogazásos és horgolós szegélyt is. A Csurgó környéki ingek díszítésére jellemző, hogy a csökölyihez hasonlóan a hímzett csíkokat a „burittást” 4-5 soros szegőzések „számedlik” váltogatták az ingmellen. A kézelőn díszesebb és a galléron egyszerűbb kivarás volt és általában a hasfolton nem díszítették. Az 5-6 éves fiúgyermeknek a felnőttekéhez hasonló inget varrtak. Szentán például 1906-ban a keresztanya készítette el az első „bokrosujjú” ümögöt. Az ügyesebbek maguk jelölték ki az ingek díszítését, de voltak „rajzos” mintakönyvek, amiből választhattak hímzésmintát az ümög elejére és a kézelőre. A kivarással díszített vállfoltos, kézelős, pálhás ingeket az első világháború után hagyták el, helyükbe a városi formájú szabott ingek kerültek, amit már nem hímeztek. Berzencén az 1900-as évek elején farsangkor, lakodalomba hordott férfiing anyag „pölc” (kender) vászon volt. A vállfoltos, pálhás, lehajtott galléru, bő ujjú kézelőbe foglalt ing a legfinomabb vászomból készült, Gallérja, eleje, kézelője szabadrajzú lapos-lyukacsos fehérhímzéssel díszített. Hímzett inget csak legények viseltek. Két-két szegőcsoport között fehér lapos-lyukacsos hímzés húzódott. A házas emberek szegőzött díszítésűt hordtak. A szegőket nem hosszanti irányban tűzték le, hanem keresztben ráncba szedtek. Elkészítése hasonló volt a szegőzéshez, hullámvonalú hatást keltett. Az ing alját kézzel szegték fel, s a bőgatyán

illetve a nadrágon kívül hordták. A fekete zsinórozással díszített mellény a „lajbi” alól kilátszott, az ujjas alól azonban már nem.

Gatya „szélős gatya”. A gatyákat különböző bőségűre készítették, aszerint, hogy hétköznapra vagy ünnepi viseletnek szánták, ami négytől tíz szeles is lehetett. Bőségét az is befolyásolhatta, hogy vászonból vagy gyolcsból szabták. A Néprajzi Múzeum textilgyűjteményében levő Csökölyből származó fehér pamutvászon gatya négy szeles (szárbőség: 268cm). Az alját betétcsipke és duplarajtozás díszíti. (lsz. 54.791.) Csurgón, Csurgónagymartonban, Szentán az „ünneplős” gatyák nyolc-tíz szelesek (TGYM ltsz. 52.161.4.) voltak. A kilenc szeles gatya alján tűzött csipke és duplarajtozás volt, a visszaszegést az ingeknél is alkalmazott zeg-zugvonalas visszahajtás „cankizás” díszítette. A Csurgó környéki szélesgatyákat általában fonott tűzött csipkével, kötögetéssel vagy farkasfoggal, hajtogatással kötötték hozzá a gatyaszárhoz. „Vót duplakötögetés, meg vót cifrább is. A rojt fölött meg szépen kicanknizták.” (KERECSENYI E. 1960., 314.) Berzencén a hat-hét szél „pölc-vászonból (kevert vászon) szabott gatya alján „mesterke” (azsur) volt, ami alatt kirojtozták. Itt a férfiak XIX. század második felében kezdenek a gatya mellett nadrágot is viselni. Eleinte még csak hétköznap. Az 1953-ban 92 éves Varga János mesélte, hogy kicsi gyermekkorában az édesapja vett egy nadrágot kiment benne az erdőbe, de a tarisznyájában hozta haza, mert nagyon kényelmetlen viseletnek tartotta. Ő is már majdnem házasember volt, amikor az első nadrágját kapta. Varga János fiai viszont már 30-40 éve nem viselnek bőgatyát. Az 1920-as évektől a férfiak fokozatosan elhagyták a viseletüket. Ez alól csak a lakodalmi „zászlóvivők” (vőfélyek) voltak kivételek.

Kötény

A férfiaknál a századfordulón a fehér vászon ünneplő öltözetét egy-három szeles pamutvászonból való kötény egészítette ki. Kerecsényi Edit szerint múzeumi gyűjteményeinkben egyszzeles hímzett kötényt egyedül a Néprajzi Múzeum textilgyűjteményében őriznek Pátró községből. (NM ltsz. 51.51.6.)

„... Bőségét a derékban levarrott két szeles és két keskeny hajtás adja. Ezeket, valamint a kötény alján lévő vízszintes hajtásokat fehér pamutfonallal varrott száröltéses, lapos és lyukhímzéses mintasáv díszíti. A hajtások leszegetlen, cakkozott széle hol sűrűn, hol ritkásan hurkolt...” (KERECSENYI E. 1975., 103.104.) Általában az egyszzeles pamutvászonból való kötényeket saját anyagából készített farkasfogazással szegték körül. (NM ltsz. 54.79.1.) Az ünneplő férfikötény divatja elmaradt az első világháború után. Egyes helyeken felváltotta a kékfestő kötény. Előfordult az is, hogy az asszonyok hordták el a fehér vászon ünneplő férfikötényeket.

Hímzéssel díszített női viseletek

A női ingvállak kender, len és pamutos vászonból készültek. A mellévarrott ingvállnál gyakori volt, hogy a dereka durvább, az ujjak finomabb vászonból készültek, kézi varrással. Csökölyön a fiatal menyecskék és az idősebb asszonyok egyaránt „sáfrányos ümögöt” viseltek. A bő ujjakat a borjúsájú ingekhez hasonlóan hosszában díszítették vert csipkével, gyári csipkebetéttel, subrikával, szálszorítással. A keskeny kézelőt csipkével szegélyezték. Készültek egyenes ujjal is ingvállak keskeny hímzéssel, húzott csipkével befejezve. A Néprajzi Múzeum textilgyűjteményében a 133.192., 133.194., 133.195. leltári számú ingvállakat, Gyöneyei Ébner Sándor, az 54.79.1., 54.79.3., 54.79.4., 54.79.5., 54.112.1. leltári számúak Hofer Tamás gyűjtései. Ez utóbbi a már vállfoltos bevarrott ujjú kézelőbe fogott „gyónó ing” a saját anyagából farkasfogazással díszített. Az idős asszonyok „úrvacsorázó ing”-nek is nevezték. A Rippl-Rónai Múzeum 50.01.101. leltári számú női mellévarrott ujjú női ing hosszában szálszámolásos laposhímzéssel kivarrott, melyeket a szélein és a kézelőn vékony gyári cérnacsipke szegélyez. A Csurgó környékén a XIX. század közepén még viseltek „bokrosujjú” ingvállakat, amelyeket hosszában széles tűzött csipkével fehér vagdalásos, cikcakk vonalban háromsoros laposöltéssel és átcsavarással voltak hímezve. A Nagykanizsa környéki fehérhímzések két központja Kiskomárom és Csurgó köré csoportosíthatók. A Thury György Múzeum textilgyűjteményében 1875-1905 között varrott több bokrosujjú ing található. Ezek közül egy fehér szöttescsikkal díszített, a többin (Kutfej, Pátró, Csurgó, Csurgónagymarton) nincsen kézi hímzés. (KERECSENYI E. 1960., 316.)

Berzencén a „bokros ümög” bevarrott ujjú vállfoltos-pálhás ing anyaga „pölc vászon” (kender és len, len és pamut, kender és pamut) volt. Az ujja szélén csipke, felette apró ráncokba szedett, amit margitöltéssel fogtak le, így fodrosnak hatott. Ünnepen a margitöltésre a rózsaszín vagy égszínkék pántlikát kötötték. Az 1900-as évekig még javarészt „bokros ümög”-ben esküdtek. Az 1920-as évek után már senki sem hordta.

A bevarrott ujjú ingek felálló gallérját keskeny hímzés vagy horgolás díszítette. A hosszú ujjak szélére keskenyebb vagy szélesebb fehér hímzéscsíkot varrtak lapos, lyuk és huroköltéssel. (TGYM textilgyűjteménye, Zalakomár, ltsz. 56.18.7., 54.46.1., 54.46.2., 73.36.6.) (KERECSENYI E. 1975., 73,74.) Érdekes az a „rajzskönyv”, amely 42 női „ümögujjra” majd 22 „levesrékli”-re (női gyolcsújjas) való hímzésmintát közöl 1896-1920 közötti évekből Balatonmogyoródról. Hajdu Györgyné „gyelöléses” mintáit a Thury György Múzeum őrzi. (KERECSENYI E. 1960., 326.) Az 1920-as évektől a rajzoló-tervező asszonyok által tervezett mintákat felváltják a kézimunka újságokban található fehér és színes hímzéssel díszített rövidujjú ingek és pruszlikok, amelyeket az áttetszős anyagból szabott rékli alatt viseltek. 1910-es évektől elterjedt erősen keményített bő alsószoznoknyákat helyenként, mint például Berzencén, „fűrészfoggal” (farkasfoggal) szegélyezték, hasonlóan a gyári anyagból készített kötények övrészének alsó széléhez. Kiskomárom környékén az 1930-as évektől az alsószoznoknyák szélére is gazdagabb hímzés vagy horgolás került, de mintájukat ezeknél is már kézimunkakönyvekből vették.

Kötények

A Kaposmentén illetve Külső-Somogyban a női kötények házivászonból valók voltak. Általában egyszeselek, a szoknya aljától 5-10 cm-re értek le. A Kapos mentén például a női és férfi kötényre koszorú hímzést varrtak. Zselicben és Belső-Somogyban megőrizték a fehér gyászban a bő ráncolt háromszeles vászonkötény viselését, melynek széle csipkés, aszúros alju volt. (Darány, Somogyszob, Csököly, Zselic) A széleket (150-210 cm széles) csipke vagy farkasfog betétekkel díszesen illesztették össze. (KNÉZY J. 19., 260.) A XX. század elejéig a fiatalasszonyok viseletét Zselic és Belső-Somogy falvaiban nagyméretű fehér sifon vállkendő egészítette ki, melynek sarkait fehér lapos és lyukhímzés díszítette. A hímzett sarkokat, hogy jól lehessen látni sok faluban elől övvel lekötötték és nem vetették a mellén keresztbe és nem kötötték meg hátul a derékon vagy a csipőn az országosan általános szokás alapján. A fehér hímzett nyakra való kendőket Kiskanizsán és Kiskomárom vidékén az 1880-as évekig, Berzencén az 1900-as évekig készítették a nagylányok részére. Berzencén 1900-1920 között a nagylányok és fiatalasszonyok ünnepen a „bokros ümög”-höz nyakbavaló kendőt, vállkendőt viseltek. Az 1910-es évekig a nyakbavaló kendő anyaga vékony fehér gyolcs (160x160 cm) hurkolással körülvett lyukhímzéssel díszítve. A kendő hátrakerülő csücskének a sarokmintája volt a legszebb, a két kisebb a kendővégre került. Az 1950-es években a 70-80 évesek még kivarrtott gyolcskendőt, az 50-60 évesek különféle alapszínű kasmírkendőt viseltek ünnepen, hétköznapon kékfestő kendőt. A kendőt átlósan kettéhajtva úgy szedték ráncba, hogy a csücske kisimuljon és a szokásos módon kötötték meg. A fehér hurkolással vagy horgolással szegélyezett nyakbavaló kendőhöz hasonlóan készült a finom gyolcsból való lyukvarrással, subrikával, szálvonásos, kevés laposhímzéssel készült gazdagon díszített fejrevaló kendő, amelynek sarkai különféle mintájúak voltak a nyakbavaló kendőéhez hasonlóan, hogy többféle módon viselhessék. A berzencei „pecsica” sarkába viselőjének kezdőbetűit kihímezték. (TGYM ltsz. 58.4.4.) (KERECSENYI E. 1960., 324-325.) Az ünnepi alkalomra varrott kézbevaló kendők is hasonlóan finomgyolcsból készültek és dúsan hímzettek voltak. A nagylányok, menyecskék főképpen templomba viselték ünnepen. Lakodalomban a vőlegénynek abba a zsebébe amelyik a menyasszony felé esett fehér kivarrtott zsebkendőt, a másikba bécsi piros kartonkendőt tűztek. Farsangkor a fonóban az 1930-as években, akinek már menyasszonyjelöltje volt, annak az varrt ki cifrára zsebkendőt. Ha nagyon akart a lány kedveskedni a legénynek, mindkét zsebébe készített.

A fejrevaló lepleket Dunántúlon Somogyban is kedvelték. Flórián Mária: „Öltözködés” című tanulmányában írja: „... A fejet, vállat takaró leplek, időtlen idők óta alkalomadtán előkapható takaróként szolgálták az asszonyokat...” „...Az abrosz méretű lepel - egyszerűen a fejre borítva - nyomokban az asszonyi fejviselet részeként is fennmaradt...” „...Az ilyen leplet Somogyban ferevetőnek...” nevezték. „...Sokkal elterjedtebbek lehettek a szövőszékadta szélességben felhasználó, fejrevaló hosszú kendők. Az esetenként 2-3 méter hosszú keskeny végein gyakran kivarrtott vászonkendőket országsherte használták...” (FLÓRIÁN M. 1997. MN 6. 704-706.)

Csökölyön az 1930-as években még viselték. A rövidebbre sikerültebbet „kisruha”, a hosszabbakat „hosszúruha” elnevezéssel illették. A fiatal asszonyok piros-kék szöttesdíszítéssel, aszurozással, „siprikolással” (fehér horgolás) vagy gyári csipkével díszítették a kendő végeit. Az idősebb asszonyok gyász félrebetőjén alig volt díszítés. Sáfránnyal is festették gyászkendőiket, keskeny fehér szöttesel vagy szálszámolásos lapos fehérhímzéssel kivarrva, gyári csipkével szegélyezve. A fehér vászon kendőfélék viselete legtovább, mint a többi vászon felsőruha darabé is a

fehér gyászbán, az úgynevezett nagypénteki „gyónó ruházatban” maradt fenn. Az 1950-es években, mikor először jártam Csökölyön még természetes volt a viselete. A kendőből kötött kontyféle nagy változatosságot mutat. A csökölyi katolikusok az 1910-es évekig a hajkontyra fehér „sifon” fejkötőt kötöttek, melynek csipkés széle a rátett „kápli” alól kilátszott. (GÖNYEI ÉBNER S.: EA 52.34.118.) „...Somogyban (Csököly, Kisbajom) is a kéregkontyot fejre fogó kiszélesített homlokszorító vagy közép és főkötőfűző, amely 5-6 cm széles szalagpántba szélesedve s meghosszabodva, fülszerűen visszahajtvá ékesítette a menyasszon fejét...” (FLORIÁN M., MN 4. 1997., 704.) Csipkével díszített gyolcsfőkötőt és a fehér hímzéssel díszített „kontyfűző” A Rippl-Rónai Múzeum textilgyűjteményében található (ltsz. 1349.) Gönczi Ferenc gyűjtése. A csökölyi és a kisbajomi kontynál a művirágos „bodros” szedéssel díszített fejkötő alatt, hátul kétoldalt a vállig régebben a gyolcsból készült maguk hímezte fehér „fűző” húzódott. Gyászbán a művirágokat elhagyták, az özvegy fejszorítója fehér lett, a szalagdíszek kékes feketék-feketék. Szenna és környékén a bekötött fej fölé helyezték el a „szarvasnecet” illetve a „gódakontyot”. A legrégebbi tárgyi emlékek kézi horgolásúak, a közepén levő kis zacskószzerű nyúlványba színes anyaggal bevont „kápli” (merevítő) került, melyhez a hátralógó szalagokat is rögzítették. A horgolt csipkefodrok ezt 2-3 rétegben vették körül. Egy ennél régebbi típusú fejfedő maradt fenn a Szilvásszentmártonban a századfordulóról. Fekete gyöngyfonalból készült, horgolt félgömb alakú. Közepén „böckösen” kiképzett, szélein szalagtartó lyukak és cakkozás. Másfelé is elterjedt lehetett a hajkontyra helyezett necc. „... A puha alsó főkötő felett a felső rendszerint merevített volt. Az alsó kéreg főkötő adta meg viszont a föléje rendelt lágy necc, horgolt vagy csipkefőkötő formáját...” (FLORIÁN M., MN 4. 1997. 703.) Magyaregresen például a menyasszony felkontyolásakor fekete csipkéből, fekete gyöngyhímzésű kerek sapkácskái. Gyapjúfonalból horgolt barna és fekete „böckös” neccek kerültek Kadarkútról is elő. A neccek feltehetően nemcsak horgolással készültek, hanem hurokvetéssel készült rececsipke hálók is lehettek, amelyet tömőöltéssel megfelelő minták kiválasztása után töltöttek ki. Egyetértek Knézy Judittal, hogy feltehetően horgolt a fekete necc. (RRM ltsz. 73.43.4.1.) A belső-somogyi községek jelentős részében, főképp a reformátusoknál a káplira tüll vagy csipkefodros fejkötő került, s a hátrakötő kendővel nem takarták el. A kontyot borító csipkefodros fejkötőrész miatt a kápli a legtöbb községben 2-3 ujjnyira kisebbedett. Az idős parasztasszonyok az 1920-as, 1930-as években még viseltek kontyukra borítva vászonból való kendőt a református községekben. A fodros-csipkés fejkötő fejbúbjára eső „káplijára” tűzték. „... fejrevalónak a XX. században is meglevő tárgyi emlékek a „kisruha” (Csurgó és környéke, Gyékényes, Somogyudvarhely) „főrevető” (pl. Szenna, „félrevető”) Csököly...”

Berzencén az 1910-es évekig kontyba tűzött hajukat a menyecskék ünnepnapon fekete selyemkendővel, hétköznapon bécsi kendővel (piros alapon „törökös” mintájú karton) borították be. Alatta a kontyot előbb háromszög alakú keményített gyolcskendővel hátra kötötték. Az 1910-es évek végén a megkötött kendőből alakult ki a „konty”. Formája lapos négyszög alakú hasáb – az úgynevezett kéregfőkötők egyik változata -, ami kemény alapra kartonpapírból készült. Háromszög alakú gyolcs kendővel vonták be, s a homlok feletti részen 6 cm széles gépi hímzéssel szegélyezték. Erre került a kívánt formára megtűzött átlóban hajtott kendő. A fehér szegély a harminc évet betöltött asszonyoknál már keskenyebb, az 50-60 éven felüli asszonyt pedig megszólták, ha a „slingelés” kilátszott a kontya alól. Arra semmi utalást nem találtunk, hogy régebben kézi varrás előzte-e volna meg a gépi hímzést. (VARGA M. 1954., 285.)

Törökkoppányban az asszonyok a kendőt hátul tarkón kötötték meg, két szárnyát pedig kétfelől „pillésen”. A kendő alatt a homlok fölött még „fejcsipke” is volt. Kezdetben a keskeny fehér gyári slingelés keskeny széle kilátszott, későbbiekben a hímzett csík szélesebb lett, melybe színes szalagot fűztek. (HOFER T. 1954., 299-300.)

Attalán az 1950-es években még a menyecskék az „ünnepi gyöngyös” főkötőt viselték, amely selyem vagy mintás brokátból, anyagból készült. Általában varróasszonnyal készítették, akik a színes hosszúkás és gömbölyű üveggyöngyökből igen változatos virágmintákkal díszítették az ünnepelő főkötőt. „Templomozáskor” gyári selyem vagy brokát kendőt kötöttek a gyöngyös főkötő fölé. (RAFFAY A. 1954., 279.)

Hímzéssel, csipkével díszített lepedővégek a XVIII-XIX. századból

A XIX. században a legrégebbi stílusú hímzések közül Dunántúlon és ezen belül Somogyban is megőrizték azokat a halottas lepedőket, amelyek szüleiktől, nagyszüleiktől maradtak rájuk. Ezeket tartják a legrégebbi hímzéseknek. A lepedő anyaga finom len vagy pamutfonalból szőtt házivászon

volt, fehér fonállal vagdalásos vagy recetechnikával – szálszámolásos laposhímzéssel kivarrva, széles vert csipkével szegélyezve. A legkedveltebb minták: a kakasos, a kelyhes vagy poharas és tulipános. Somogyban az 1900-as években ha a régi hímzésekről érdeklődtek a gyűjtők, akkor elsősorban mindenütt a halottas lepedő jutott az asszonyok eszébe. Egy-egy háznál több halottas lepedőt őriztek, amely feltehetően a XVIII. századból a régi öregekről maradt rájuk. A szekrényben illetve a láda fenekén féltve őrizték, családról-családra szállt. Nem adták el, s ha már nem volt, akkor a rokonoktól vagy szomszédoktól kérték kölcsön a családtag halálakor. „...hideg ágyon úgy terítették a halott alá, hogy a lepedő díszítése a tetem lába alatt lógott le, s a lepedő is a gyász pompáját szolgálta...” (MALONYA D.-MIHALIK GY. IV. 1912., 125-143.) A halottas lepedőket a katolikusok és a reformátusok egyaránt használták. A reformátusok a lepedőt is eltemették a halottal, de a katolikusok „meghagyták nemzedékről-nemzedékre”. Temetés után forró lugban kimosták és úgy őrizték tovább. „... egy zalaapáti asszony öreganyja szerint a régiek Bisztricából hozták...” A horvátországi Bisztrica búcsújáró hely volt, ahova máshonnan is zarándokoltak a környékről. A legrégebbi hímzések közül a XVIII. századból már fennmaradtak szálvonásos, vagdalásos és recetechnikával készült hímzések. A XIX. század első felében feltehetően már Somogyban is árulták a kereskedők a felvidéki hímzett lepedővégeket és csipkéket. Kialakult az a szokás is, hogy emlékebe hazavitték a vásárokon vett mivesen kidolgozott hímzéseket, csipkéket.

A Malonyay Dezső szerkesztette Magyar Népművészet IV. kötetében Mihalik Gyula néhány nagyon szépen kivitelezett, hímzett halotti lepedővég fényképfelvételét mutatja be Hedrehely, Varjaskér, Csököly, Udvarhely községekből. A kakasos mintájú csökölyi lepedővégek közül az egyik vagdalásos, szálszámolásos technikával többszínű selyemfonállal varrott, a másik alapja recemunka. (MALONYAI D.-MIHALIK GY. 1912. IV., 141-143.)

Napjainkban a legrégebbi stílusú somogyi vagdalásos és recetechnikával készült lepedővégeket a Néprajzi Múzeum, a Rippl-Rónai Múzeum és a Thury György Múzeum textilgyűjteménye őrzi. Gönczi Ferenc 1924-1926 között még számos halottas lepedővéget gyűjtött a Rippl-Rónai Múzeum részére. Ezek közül különös figyelmet érdemelnek a következők: Gölle (Itsz. 1273.), piros pamutfonállal varrott „tóthímzésű”, a felsőrész, „szálvonásos”, az alsó. Gyékényes (Itsz. 1273.), recetechnikával készült, halványsárga selyemfonállal, szálszámolásos technikával, ismétlődő tulipánmintával, két sorban kivarrott, széles vert csipkével szegélyezett. Csákány (Itsz. 1974), a leírókarton szerint az 1840-es években készült. Nemesdéd (Itsz. 1275.), a vagdalásos technikai megoldás és a kakasos minta igen hasonlít Mihalik Gyula (Malonyay i.m. Lv.) 143. oldalon közölt 276. sz. képéhez, amelyet piros-zöld-sárga selyemfonállal hímeztek, széles, vert csipkével szegélyezett. A mai napig kérdéses, hogy egyáltalában milyen arányban készültek ezek a lepedővégek Somogyban és melyeket vásárolták felvidéki árusoktól? Az eddigi kutatások szerint a legrégebbi darabokat feltehetően a XVII. században készítették halotti lepedőnek és nem tartoztak a mindennapi élet ágyruhái közé. (DOMANOVSKY GY.-PALOTAY G. 1981. I., 152-153.) Tudjuk, hogy paraszti használatra napjainkban már nem készülnek ezek a vászonhímzések s emlékeik mintegy 350-400 esztendőre követhetők vissza. A fehér szálvonásos-vagdolás, laposöltéses munkák közül feltehetően az első évszámú magyar darab 1677-ből való. Palotay Gertrúd Selmecebányáról 1560-ból, Körmöcbányáról 1676-ból közöl vert csipkére vonatkozó adatokat. (PALOTAY G. Kolozsvár 1947.) Eperjéstől 3 km-re fekvő három bányászfaluban: Tótsóváron, Németsóváron és Bányasóváron úgy tudjuk már a XVII. században is virágzott a csipkeverés. A XIX. század végén egy-két lelkes iparfelügyelő megpróbálta megmenti a magyar vertcsipkét és kiharcolták, hogy 1884-ben Sóvárótt tanműhelyt létesítsen az állam. 1887-ben mint állami csipkeverő iskola Körmöcbányára került és ott működött 1920-ig. Az iskolában készült csipké a régi népi vertcsipke alapján készültek. A magyar csipkét valószínűleg a nemesi udvarházak kézimunka műhelyeiben is készítették, de előfordulhatott például a somogyi parasztasszonyok között, hogy maguk verték a csipkét. Ez az alapháló vászonkötéses mintájú milánói –flandriai típus – a magyar csipke őse és mintái egyaránt megtalálhatók még a XX. század elején is Gömör- Hont- Sáros- és Pozsony megyékben. A Felvidékről a gylcsot, csipkét, hímzéseket áruló szlovák parasztárusok hozták a Dunántúlra, Alföldre, Erdélybe. A halottas lepedőre alkalmazott mintacsíkok is a felvidéki hímző műhelyekből, a házaló kereskedelem (csipkeárusok, gylcsosok) révén terjedtek el már a XVIII. században országszerte. „... A felvidéki bányavárosokban készült, úgynevezett „tót csipke” kedvelt volt lepedő betétek és lepedő szélére. A legkorábbi fennmaradt ilyen csipke lepedőbetétes, parasztházbeli díszlepedők a XVIII. századból valók. Sok helyütt, így Somogyban, Tolnában is maguk verte csipkét is alkalmaztak lepedőbetét

céljából...” (K.CSILLÉRY K. 1980., 111-143.) Az ismert vagdalásos technikával kivarrt kakasos mintájú lepedővégek mellett érdekes az a szemfedélszegély (RRM ltsz. 61.4.8.), melyet Takáts Gyula vett a textilgyűjtemény részére. A feltehetően recés technikával készült „csipkés lenvászon” sárga-piros-zöld beszövésekkel díszített. Mérete: h: 144cm, sz: 125cm. A leírókarton feljegyzései szerint 1830-1850 között készülhetett.

A „*vánkosfenék*”-nek nevezett párnavégek közül érdekes a Patról való. (RRM ltsz. 2101.) Keresztöltéses technikával készült, piros pamutfonallal varrott, növényi ornamentikájú. A gyári gyolcsból készül párnavégek közül a „lyukasztásos”, lyukhímzéssel varrottak érdekes formákat mutatnak. Az egyik nagy körformára emlékeztet, a másikon háromsorosan ismétlődő csillagsorok sűrűn egymás mellé varrva.

A Rippl-Rónai Múzeum textilgyűjteményében számos vagdalásos és recetechnikájú hímzésdarab található. Néhányuk terítő formájában került feldolgozásra.

Karád, Kötcsse, Törökkoppány fehérhímzései az 1920-as évekig maradtak fenn A férfiingeket – Törökkoppányban a női ingeket is – a paraszt stílusok kategóriájába soroljuk. A másik Buzsák és vidéke, ahol a régies fehérhímzés mellett megjelent a színes hímzés is és így ment ki a gyakorlatból.

Karád

A hímzett férfiingeket maguk szötte kender vagy pamutos vászonból készítették a XX. század első évtizedeiben. A karádi hímzéseket előrajzoló asszonyokról nem maradtak fenn adatok. Sok mintát ismertek, melyeket régen lúdtollal kékitővel írták a vászonra. Ezen a tájon az volt a szokás, hogy a menyasszonyos háznál összegyűltek a menyasszony barátnői és a vőlegény számára egy-egy díszesen kivarrt, fehérrel hímzett férfiinget készítettek.

Átnézve a Néprajzi Múzeum, a Rippl-Rónai Múzeum és a Népi Iparművészeti Tanács textilgyűjteményét, a legszebben kivitelezett hímzett ünneplő férfiinget az utóbbi gyűjteményben találtam (ltsz. 3/136.). Az ingeket Tautner Ilona az 1920-as években gyűjtötte Karádon és az 1960-as években néhányat megvételre felajánlott a Népi Iparművészeti Tanácsnak. A hímzett férfiing feltehetően a századfordulón készült pamutos vászonból. A vállfoltos-pálhás ing szabása, varrása figyelemreméltó gondossággal készült. Kézzel varrott, különösen szépen ráncolt a gallér alatt, a vállfoltnál és a kézelőnél. Az ingmell a „borítás”, a gallér, a kézelő mintája más és más, de a szélbefejezések hasonlóak. Az aprólékos gondossággal kivitelezett hímzésnél felmerül a kérdés, hogy feltehetően az egyes csíkokat az ingmellre, gallérra és a kézelőkre előre elkészítették és ezt utólag farkasfoggal való tűzéssel erősítették az ingre. Erre utal a hullámvonalas „paszpallér” közé beállított virágmintás hímzescsik az ingmellen. A gomboláspánt mintája azonos a gallérral, de feltehető, hogy a felerősítés után varrták ki a három gombukat és lyukhímzést. Ez az utólagos megoldás olyan hatást hozott létre, mintha az ingmell hímzését nem utólag illesztették volna az ing elejére. (NIT ltsz. 3/136.) A férfiingek gallérját és kézelőjét az 1900-as években piros pamutfonallal keresztzemes technikával is hímzték. A Rippl-Rónai Múzeum gyűjteményében az egyik legszebb „lóherés” mintájú kézelőpárt 1923-ban gyűjtötte Gönczi Ferenc. Az 1920-as évekből való lapos lyukhímzéssel kivarrt zsebkendő (RRM ltsz. 1252.), 1924-ben a négyféle mintájú horgolt kendő (RRM ltsz. 2974.), 1938-ban már a „tálcakendő” meghatározással került a textilgyűjteménybe. Ez utóbbiak feltételezhetően arra utalnak, hogy a helybeli kézimunka oktatás hatására készült munkák. (Gönczi Ferenc gyűjtései)

A Muskátli című kézimunka újságban a karádi hímzések újravarrásáról Kövessi Edit 1930-ban számol be arról, hogy Kötcsse községben Taubert Ádámné, Keserű Ilona környékbeli asszonyokkal felújította a karádi férfiingek hímzését és azokat párnákon, terítőkön alkalmazta. A „*borításos*” fehérrel hímzett férfiingek eleje, gallérja, kézelője mintáját alkalmazták varrásakor. Az ügyesebbek saját rajzuk után varrták ki a hímzéseket, de mintáikat a régies elnevezésekkel jelezték: *rózsás, rozmaringos, tulipános, szőlős, ómás, bagófejes (bagolyfejes), pacalos, szíves, csipkés*. A subrika neve „töltés” mintaelnevezések: *rozmaringos, rózsás, vízfolyásos, kégyóbőrös vagy durongos, lapickás, macskanyomos* stb. (KÖVESSI E. 1930., 50-51.)

Az 1930-as években még viselték Kötcsén a hímzett férfiingeket és az asszonyok hasonló férhímzéssel varrták ki az alsósoknyájuk szegélyét és a városias formájú blúzaikat. T. Keserű Ilona szervezésében a karádi hímzéseket Kötcsse, Törökkoppány, Csököly asszonyai és lányai is megtanulták újravarni a városi lakosság igényei szerint, sokszor megváltoztatva az alapanyag és hímzőfonal színét. Az öltéstechnikák is leegyszerűsödtek. Az 1920-as évektől Tautner Ilona Népművészet Mestere összegyűjtötte a karádi férfiingek gazdag változatú mintáit és 1934-től rendszeresen tervezett lakást díszítő textileket. Az 1960-as években készült, újravarrt hímzései közül

kiemelkedő az a nyersvászon terítő (80x80 cm), amin a hímzéssel díszített ingmell keskeny csíkmintáját nagyította fel 11 cm szélességben. (NIT ltsz. 3/1409.) A Mai magyar népi iparművészet című könyvben ez a hímzés reprezentálja a karádi népi iparművészetet. (DOMANOVSKY GY.-VARGA M. 1983., 117.)

Törökkoppány

Somogy megye keleti határán a Tolnába áthajló, somogyi dombok között a koppány völgyében fekszik, így természetesen sok a hasonlóság a kaposmenti és a törökkoppányi fehérhímzések között is. A vállfoltos pamukos vászonból készített fehérhímzéssel díszített ünneplő férfiingeket az első világháború előtt már hosszú vállrésszel (városi szabás), pálha nélkül „németvállu”-ra szabták (NM ltsz. 140.170., 54.55.4.) és aprólékos munkával különlegesen szépen varrott fehérhímzés díszítette. Öltéstechnikája igen gazdag volt: többségében lapos öltés és lyukhímzés, a „borsólyuk”, száröltés, subrika, aszúr, csavart öltések, „paspallér”, „gunárfog”. A hímzett „burításos” inget a legények kapták ajándékba a menyasszonyuktól és ebben is esküdtek. Hétköznapi alkalomra nem is viselték, csak a nagyobb ünnepeken, úgy hogy az ing elejét bekötötték, a hátulját azonban kivette hordták.

„A házasember fiatalabb korában még csak hordta egy ideig a díszített inget, de később már nem tartja komolyságához illőnek a viseletet, elszaggatja vagy a *legénykor emlékeként eltéteti az asszonnyal a láda fenekére.*” (MIHALIK GY. 1912. I.m. 125.) Végül a vőlegénying lett a halotti ing. Az ingmell és a gomboláspántot lyukvarrás és laposhímzés borította. Kicsit eltérő mintával, de hasonlóan gazdag kivitelezésben készültek a kézelők és a gallér. Az ingmell tükörképszerűen megoldott nagyobb motívumokkal fogták össze, mint például tölgyfalevél, szőlőlevél vagy kerek virágmotívumok, félkörívek, stilizált madáralakok. A lyukvarrással körülhatárolt motívumok belsejét leveles ágak töltötték ki. Az ingek elejét, gallérját, kézelőjét és vállának szélét „cakkos” huroköltés szegélyezte. Az 1900-as években Mihalik Gyula kérésére Törökkoppányban Szabó Erzszi „jókedvvel szívesen rajzolta le a közölt hat fekete-fehér rajzos táblán a közölt negyven mintacsíkot – helyi elnevezésüket is meghatározva.” A rajztáblák alatti aláírás: „Szabó Erzszi törökkoppányi lány kitalálása.” Hímzés alá úgy mondta, hogy „ha kellene hát vagy tízszer ennyi mintát is kitudna találni...” (MIHALIK GY. 1912. I.m. 125. Fekete-fehér rajztáblák: 255, 256, 257, 258, 259)

1930-as években előrajzoláskor már a mintarajzolók a nagyobb motívumokat keménypapírból kivágták, a nagyobb formákat az alapanyagot körülrajzolták, majd kontúrok megjelölése után került sor az apróbb motívumok megrajzolására, kivarrására. A férfiak ünneplő 8-10 széles gatyájának az alját subrikálással szegélyezték vagy 3-4 cm széles hímzett csíkkal varrták „gatyaperémmel” körül, ami alatt saját fonalból nyírott rojt szegte a gatyá alját. A női viseletben is a fehérrel hímzett bevarrott ujjú vállfoltos, nyakpántos női ing volt a legszebb. A rövid ujjú ing szélét horgolt csipke fodor és hímzés díszítette. Az elején féloldalra gombolódó széles lyukhímzéssel és laposöltéssel kivarrott széles pánt volt (ingmell), a másik oldalon dísznek alkalmazott gombsor. A Néprajzi Múzeum textilgyűjteményében kiemelkedő az a Hofer Tamás gyűjtötte dúsan hímzett, vállfoltos, bevarrott szűkujjú ing, amely misére való ünnepi viselet volt nyári időben 1902 és 1914 között. Az ing elején levő pókos hímzést nehéz és szép mintának tartották, amit csak kevesen tudtak kivarni. (NM ltsz. 54.58.20.)

Gönczi Ferenc 1938-ban gyűjtötte különlegesen szépen varrott és fehérhímzéssel díszített, eleje közepén záruló, rövid ujjú ingen az öltéstechnikák gazdag variációival ismerkedhetünk meg. (RRM ltsz. 10.967) A fehérhímzéses ing mellett kedvelték a piros keresztszemes technikával kivarrott ingeket, melyeknek igen szép példáival találkozhatunk a Rippl-Rónai Múzeumban. (ltsz. 67.7.5.) Knézy Judit 1966-ban vásárolta a textilgyűjtemény részére. 1910-1920 között varrták és hímezték, az 1930-as évekig volt általános viselet. „Feszésing”-nek, „körösztszemes ing”-nek nevezték a bevarrott ujjú szűkinget, melynek ujjá szélét fehér széles csipkehorgolással szegélyezték.

Az 1900-as években még szokás volt, hogy a 3-4 éves lánykának „korozsma” (keresztelő) ajándékként pamutos házivászonból, fehérhímzéssel díszített, kézzel varrott, elől közepén záruló inget varrtak. A „szűkimeg” ujján keresztbe és az elején volt a díszítmény. Knézy Judit 1972-ben gyűjtötte (RRM ltsz. 72.10.1.)

Az első világháború után divatosak lettek a női ingeken a lehajtható nagyobb formájú gallérok, melyeket piros fonallal szabadrajzú hímzéssel varrtak ki. Gönczi Ferenc 1924-ben és 1925-ben vásárolta a fenti gallérokat a Rippl-Rónai Múzeum részére. (ltsz. 1094., 1091.) Zsebkendőjük, amit templomba viseltek horgolt szélű csipkével szegett, de táncba a fiúknak ajándékba készítettek kettős

horgolású csipkét is, aki azt a zsebébe tűzte és ezért megtáncoltatta a lányt. A törökkoppányi és a kaposmenti fehérrel hímzett férfiingek sok volt a hasonlóság, ami természetes hiszen a megyehatár nem jelenti egyúttal az etnikai határokat is. A lányoknak és a fiatal asszonyoknak ünneplő öltözetét „böckös kapca” (kézzel kötött mintás harisnya) egészítette ki, fehér, piros, rózsaszín, kék színekben. A kapcakötő színes „szőrszalag” volt. Bársonycipőt viseltek hozzá gyönggyel lefogott szalagsokkal, vagy bőrből készült „brunel” cipőt színes fonállal kivarrrva. Kedvelték a színes mintával kötött tutyikat is (HOFER T. 1964.) (DÉNES J-né-POSGAI K. 1930.)

Ahol a női viseletek fennmaradtak ott szívesen viselték a nagylányok és a menyecskék a fehér horgolt és kötött mintás harisnyákat. Közülük néhányat a csurgói múzeum őriz.

A Rippl-Rónai Múzeum textilgyűjteményében a harisnyák mellett változatos mintájú kötött és horgolt mintakendők is találhatóak, melyeket a feltehetően a csurgói és kaposvári tanítóképzőben végzett kézimunka tanárok oktathattak a női viseletet még őrző községekben.

A Dráva menti néhány horvát, valamint a zselici és a Tolna megyével határos német nemzetiségű falvakon kívül nem igen találtunk hímzéssel díszített textileket Somogyban. A Dráva mentén igen érdekes színfoltot képeztek a délszláv (horvát) „pocelica”-nak nevezett főkötők, amelyek feltehetően a XX. század elején készültek. Fekete bársony vagy klott anyagra hímezték gyapjú és pamutfonallal, a legegyszerűbb technikával készültek: láncöltéssel és annak változataival. A tarkóra helyezett kis kontyot házivaszomból szabott főkötőbe bujtatták be és ezt fedte a két keskeny sávban hímzett pánt. A felső sáv öt azonosan ismétlődő szögletesen kialakított hullámvonalsor közepén egyszerűbb vonalvezetésű vagy virágos ornamentikájú mintával. Az alsó sáv, ami a főkötőhöz varrott, keskenyebb, általában virágomamentikával díszített. A régebbi mintákon egy-egy indásvonal futott végig, a közökben mindössze egy-egy csillag volt. A szögletes hullámvonal sor közei egyre inkább megteltek virágokkal és a keskenyebb sáv váltak egységessé a kompozícióban. A hímzett pántot piros vagy narancsszínű farkasfoggal szegélyezték.

N. Fülöp Katalin: „A magyarországi nemzetiségek hímzésintái” című könyvben a Néprajzi Múzeum textilgyűjteményének legszebb darabjait -10 különféle díszítésű pocelica- színes fotókon mutatja be. (N. FÜLÖP K. 1982.)

Gönczi Ferenc 1923-ban és 1927-ben a RRM textilgyűjteménye számára számos pótolhatatlan értékű „podszelica”-t vásárolt. A leírás szerint s a Dráva menti horvát asszonyok a „konty fölött díszűl használták”. (Itsz. 1573., 1583., 1594., 1600., 1602., 1603., 1607., 1625., 4499., 4500., 4545., 4546., 4561., 4562., 4563., 4564., 53.5.2.) Ez utóbbit Takáts Gyula a gyűjtő „pucolica”-nak nevezte, amit 1930-ban készített Greges Vendelné Petrinovics Anna. Az asszonyok a piros hatású, dúsan hímzett pucolicát 18-45 éves korig viselték. Gyász esetén, vasárnapi fekete bársonyból valót hordtak, kevesebb díszítéssel, fehér hímzőfonallal varrottat. Knézy Judit 1965-ben és 1970-ben gyűjtött hímzett pocelicákat. Az előbbieket alapanyaga gyári virágos selyem, az utóbbi fekete bársony két csíkból álló hímzése rózsás-nefelejcses mintával kivarrott, piros-zöld, kék, lila színekkel, közeiben kék göngy és ezüst-piros-kék flitteres díszítés. 1940 körül varrták Szentborbáson. Az 1950-es évek után hagyták el fokozatosan.

A német községekben a keresztzemes és a szabadrajzú hímzések voltak kedveltek. Gönczi Ferenc 1925-ben Németegresen igen értékes piros keresztzemes hímzéssel kivarrt, változatos ornamentikával dúsan díszített férfi és női inget, kézelőt gyűjtött a RRM textilgyűjteménye részére. (Itsz. 1071., 1085., 1086., 1089., 1099.) Keresztzemes hímzéssel díszített mintakendők is maradtak fenn a német községekben, némelyiken különösen a betűtípusból következtethető eredetére.

Knézy Judit 1971-ben Gálosfán szabadrajzú hímzéseket is gyűjtött. Különösen érdekes az asztalra való abrosz „Tischtuch”. Rippl Józsefné Winterwerber Anna készítette 1913-ban fiának Rippl Jánosnak a díztörölközővel és a „kászli” (fiókos szekrény,) terítővel együtt. (RRM Itsz. 71.12.3.) A fehér sifonból szabott abrosz mérete 145x135cm, körül keskeny piros gyári mintás szalaggal és fehér horgolással szegélyezett. A belső szegélytől mintegy 10 cm-re keskeny virágsor, sarkában virágcsokrok, közöttük 1-1 gót betű. Közepén virágkoszorú kis virágcsokkal, körülötte felirat „Erinnerung am Seine Liebe Mutter Anna Winterwerber 1913 zum Andenken für Rippl Johan”. (Emlék Rippl Jánosnak szeretett édesanyjától Winterwerber Annától 1913-ból, hogy őrizze meg emlékezetében.) A terítő piros pamutfonallal lapos és száröltéssel, a felirat keresztöltéssel hímzett. Rippl Józsefné az 1898 és 1910 között számos hasonló stílusú hímzést készített. Feltehetően maga nyomta elő vagy előnyomáshoz értő tervezőasszonnyal készítette mintáit, feltehetően a környékbeli kézimunkaüzletekben, esetleg leutánozva munkájukat. Knézy Judit szerint 1910 után nagyobb

folthatásra törekedett: gyári nyomott színes textilek mintakincsét felidézõ mintákat utánzó hímzéseket készített, laposöltéses „*ausnét*” és száröltéses „*vorstruhe*” technikával. A RRM gyűjteményében (71.9.4.) levõ zsebkendő „*Handtichel*” fehér sifonból való, 61x57 cm, piros-kék pamutfonallal, lapos és száröltéssel kivarrott, keskeny növényi ornamentikával. A név piros pamutfonallal keresztöltéssel hímzett „*Anna Winterwerber AM 1898*”. Szálvonásos öltéssel (azsúr) és fehér horgolt csipkével szegélyezett. Úgy véljük, hogy Knézy Judit Gálosfán gyűjtött német hímzései tipikusan jellemzőek a somogyi német keresztzemes hímzés kultúrára, ezért tartottuk lényegesnek közlését.

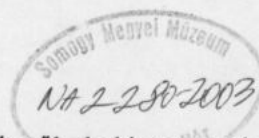
Buzsáki paraszthímzések

„...*Buzsák négy (eredetileg horvát és szlovén lakosú) somogyi falu: Buzsák, Tótszentpál, Varjaskér és Táskalakosságának ingekre, párnavegerekre és lepedővegekre dolgozott varrásai...*” (FÉL E. 1977.)

A buzsáki hímzés az 1900-as évek óta a legismertebb hímzőstílusok egyike. A buzsáki hímzés különlegessége, hogy szinte egyidőben voltak használatosak a régi stílusú hímzések és mellettük a paraszti stílus változatai. Az egykor virágzó hímzőközpont népszerűségét annak is köszönhetjük, hogy a kereskedelmi célra dolgozó háziipart Buzsákon 1902-1905 körül indították el, valamint az 1930-as évektől kezdődően a tanárképzőkben és a tanítóképzőkben a leendő kézimunka oktatók számára kötelező tananyagként szerepelt a buzsáki hímzés. A Malonyay Dezső szerkesztette Magyar Népművészet IV. somogyi kötetében, az első publikáció Buzsákról 1912-ben jelent meg Mihalik Gyula rajztanártól, akinek gyűjtött tárgyainak jelentős része a Néprajzi Múzeum textilgyűjteményében van. Mihalik Gyula – különösen a női ingekből – olyan bőséges, a századforduló idejéből való fényképeket és rajzokat mutat be tanulmányában, hogy nehezen mondható újabb ebben a témában. Egyes tanulmányok és cikkek a két világháború között és után is foglalkoztak a buzsáki hímzéssel. Palotay Gertrúd, Fél Edit és Domanovszky György megismertetnek bennünket a buzsáki hímzés kialakulásával, történeti összefüggéseivel. Kerékgyártó Adrienne – Knézy Judit összefoglaló művében megszólalnak a legidősebb adatközlők is. (KERÉKGYÁRTÓ A.-KNÉZY J. 1975.) Malonyay Dezső bízott abban, hogy a Balaton Szövetség kezdeményezése, az újravarrás megindítása megkedvelteti a maguk számára is a hímzést. Kérdéses, hogy Mihalik Gyula egy letűnt divat utolsó emlékeit vagy egy kezdődő divat első darabjait gyűjtötte össze a különböző hímzett textileken. Ehhez részletesebben kellene tanulmányozni a Széchenyi grófkisasszonyoknak a tevékenységét, akik „Nemzeti háziipar” keretén belül 1902-1905 között megindult rendelésekre adott anyagok, fonalak minták alapján készítették el először a hímzőasszonyokkal, a városi igényeket is kielégítő hímzéseket. A buzsáki varróasszonyok rendszeres megrendeléseket kaptak az 1900-as évektől a Balatoni Szövetségtől. A megrendeléseket Buzsákon a Széchenyi grófkisasszonyok közvetítették, ők szerezték be a fonalakat, anyagokat, előrajzoltatták a mintákat. Az 1920-1930-as években gróf Jankovicsh Bésán Endrének buzsáki háziipari telepe címen működtek.

Palotay Gertrúd írja 1932-ben „...*rá szerettem volna mutatni a buzsáki hímzés fejlődésmenete alapján arra az eddig kevés figyelemre méltatott szempontra, hogy egy népi hímzés igazi értékét és valódi korát nem az adja meg, hogy vajjon ötven vagy csak öt évvel ezelőtt készült –e, hanem, hogy minősége szerint a fejlődés mely állomásán keletkezett?!...*” (PALOTAY G. 1932.)

Fél Edit a buzsáki hímzéseket három csoportba sorolja: 1) a fehér, 2) a kék-piros pamuthímzésekre és a 3) színes gyapjúhímzésekre. Mindhárom hímzésféleségeket megtaláljuk az ingeken, a lepedőkön csak a kék-piros pamutos hímzést, a párnavegeken viszont csak a színes gyapjúhímzést. (FÉL E. 1977., 401-402.) A buzsáki hímzés alapanyaga kender vagy pamutos házivászon, amelyre vörös és kék gyapjúfonallal hímeztek. A mintákat az íróasszonyok írták elő, körformákat és szögletes, merev ismétlődő szőttesszerű díszítményeket alkalmazva. A korai buzsáki hímzéseken még a keresztzemes technika uralkodott, mivel a szőttesszerű díszítmények hímzésére ez látszott a legmegfelelőbbnek. Emellett láncöltéses sorok „sinyór” öltéséből alakított vonalak és ívek tagolták a mintákat. Csak a szélek mentén vált szabadabbá és kötetlenebbé a vonalvezetés, mintegy virágfüzért alakítva. A fejlődés során a szőttesszerű merev díszítmények helyébe naturalisabb virágminta lépett, ugyanakkor a keresztzemes hímzést felváltotta a lapos és a láncöltés. Ezzel egyidejűleg több szint is kezdtek alkalmazni: a vörös és kék mellett itt-ott a sárgát és a zöldet, hogy élénkebb legyen a hatás. Általában ezt a fokot tekintik a formákban, színekben, technikákban gazdag buzsáki hímzés tetőpontjának. A díszítés rajzai határozott vonalúak, a hangsúly mindig a nagyobb és a minta szempontjából fontosabb díszítményeken van. A buzsáki hímzés legjellegzetesebb mintaelemei: a kerek rózsa, a stilizált szimmetrikus levélforma, a csiga, ezekhez illeszkednek a térkitöltéshez szükséges elemek.

A buzsáki ingeken a díszítés, egy-két hátvarrást hangsúlyozó öltézdíszről eltekintve, csak az ujjakon volt. Kétféle megoldást alkalmaztak. 1) Az ingujj alján keresztben körbefutót, ami a századfordulón még fehérhímzéssel készült, szűkujjú vállfoltos inget, s ezt az idősebb asszonyok az első világháború alatt még hordták. 2) Felülről lefelé futó minta, mely két részből állt és a kettőt széles szöttescsík vagy színes szalag választotta el. Az ingujj végét széles vert csipkével díszítették, amelyeket a hagyomány szerint buzsáki asszonyok is készítettek. A körülfutó hímzések széles sávját felül és alul két különálló csík vette körül Ezek közül mindig a felső a szélesebb, tehát a keskenyebb rész állt közelebb a csipkéhez. Az alsó sávnak egyenes határvonala volt, míg a felső szabadon, végződött. Gyakran az alsó csík hiányzott. Ennél a típusnál igen nagy a változatosság: közel állt a párnavég díszítéséhez, s azok elrendezésével sok rokonságot mutatott. Gyakran fordult elő, mégpedig leginkább az ingvállakon, hogy a két díszített csík különböző technikával készült. A szélesebbet előrajzolás után laposöltéssel, a keskenyebbet keresztöltésekkel vagy szálszámolásos laposöltéssel varrták. Ez az utóbbi természetesen szögletesebb formákat mutatott. Eredetileg szedettes takácsszötteseket állítottak be az ünneplő ing ujjába, kezelőjébe is. A szöttesek mellé az ingszélékre túvel varrták a szöttesmintájú sorokat, mintegy a merev kontúrvonal fellazítására. Ezen jelenik meg a szöttes technikától eltérő csigavonal hímzés. A szöttes díszeknek mértánias mintasorait túvel, laposhímzéssel varrták le a vászon szélére. Ezek azonban foltban nem pótolták a régi szöttes hatását, s ekkor más motívumkincshez fordultak, amit kékpírossal varrtak ki. A mértánias, merevebb, szálszámolást igénylő sordíszek mind keskenyebbé váltak és mindjobban kísérői lettek a szélesebb hímzéseknek. Sok esetben dolgoztak keresztzemes technikával, ami még egy időre megőrizte a körvonalak szögletességét és a színfoltok eredeti tömörségét úgy, hogy a két technikát keverve is használták. A szálszámoláson alapuló fehérhímzés, a hozzákapcsolódó formák és technikák nyoma a színes buzsáki hímzések egész során megtalálható.

Mind a Rippl-Rónai Múzeum, mind a Néprajzi Múzeum gyűjteményében találunk tiszta fehérrel kivarrt ujjvégeket. A megmaradt fehérhímzések kompozícióban kiforrottak, technikai szempontból sokféle öltésvariációval készültek. A sokat emlegetett buzsáki „sinyor” hímzés (dupla lánc) fellelhető somogyi magyar és drávamenti horvát paraszti hímzéseken is. A fehérhímzéseken a geometrikus jellegű laposhímzéssel körülvett és megerősített négyzetes kivágású „likvarrású” sorok „vízfolyásos” ritmikus játékos öltésvariánsok kísérték. A szélesebb csikdíszeket mindenütt keskenyebb subrikálásos és tűcsipkével gazdagított sorok folytatták, sőt ezeken kívül laposhímmel kivarrt, szöttesmintára emlékeztető díszek is találhatóak egy-egy duplalánc soron. Elgondolkoztató, hogy ez a fehérhímzés miért ment feledésbe? Utoljára az 1910-es években látták még az öregasszonyokon. A fehérhímzés ritmusa megmaradt a színes buzsáki hímzések egyes darabjain is. A párnahéjakat a vászon szélességükben, dúsan kidíszítették – több sávban –, mint az ingujjakat. Ezek a vánkoshéj hosszirányát, tehát a vánkos szélességét követték. A „párnacsap” két oldalán ugyanaz a minta szerepelt. A díszítés nem kötötte össze két párnarészt, hanem találkozási vonalakban végződött külön rávarrott színes pántlikával vagy zeg-zugos vonalas összevarrással kötötték össze. Általában jellemző mind az ingvállaknál, mind a párnahéjaknál, hogy a két vászondarabot nemigen varrták a szokott módon össze fehér cernával, hanem piros vagy fehér díszöltést alkalmaztak.

Az ünnepélyesebb alkalomra szánt vagy különleges jelentőségű lepedők közül az idősebbek halottas lepedője különbözött a hétköznapi felsőlepedőktől. Az 1870-es évektől fennmaradt díszes lepedővégeikre Knézy Judit gyűjtőútjain Perusza Vendelné buzsáki asszony úgy emlékezett, hogy az édesanyjától örökölt három szél „virágos” kendervászonból készült lepedőket fehér pamutfonallal varrott 1-2 cm széles csipkesorral állították össze. A belső szélén egyszerűen visszazegték, a külső szélén 1-5 cm szélesen szálszorítással szegélyezték. Ugyancsak az 1870-es évekre datálható az a gyerekágyas lepedő, amit hosszában gyári szöttesbetéttel állítottak össze. Keresztben kék-vörös mintájú szöttes, melyeket kék-piros pamutfonallal varrott 1,5 cm szélesen „vészás” motívum szegélyez. Szélén 13 cm széles csipke (RRM ltsz. 76.1.1.) (KNÉZY J. 1992.)

A múzeumi gyűjteményekben tanulmányozott nagyon régi daraboknál az 1880-as évekből előfordul a keresztben futó piros pamutfonallal szőtt és hímzett díszítésű gyerekágyas lepedő. Ezeket mívesen összeöltötték és a szöttes szegélyét díszítő motívumok utólag lettek belevarrva. Vászonszélék összevarrása mentén szálszámolásos szövött mintákra emlékeztető piros pamutfonallal hímzett csíkok futottak végig. (RRM ltsz. 60.78.1.) A háromszél vásznat „minden ember kötésével” varrták össze, közéjük szöttescsíkokat állítva. A halottas fehérhímzésű, 10 cm széles, szabadrajzú lepedőknél fehér vagy kék szöttescsíkokat is alkalmaztak. Knézy Judit szerint a XIX. század elején készülhetett. Többször emlegették az adatközlők az „A”-s és „M”-es mintával a közismert kék-piros hímzés széles

sorainak kompozíciós vázaként, legtöbbször dupla láncöltésből összekapcsolódó derékszögű vagy tompaszögű sorokat varrtak végig. A szögekbe szíveket varrtak, s ezek belsejét saktáblaszerűen sok kacskaringóval laposhímzéssel töltötték ki. A díszítéshez először Ausztriából behozott színes szalagokat is alkalmaztak.

A rendelésre készülő hímzéseket olyan rajzolóasszonyok írták elő, akik megbízóik igényeit is figyelembe vették. Az egyes minták formakincse távol állt a buzsáki hímzészvilágtól. Így terjedt el például a „rózsa” és a párhuzamosan futó csíkok sora. A házivásznat felváltották a gyári alapanyagok. A pamutfonalat kiszorította a felületet jobban kitöltő gyapjúfonal. A laposhímzést felváltja a hamis laposöltés, ezzel egyidejűleg számos öltéselem elmaradt. A zeg-zug vonalak helyét a rózsák, hajók, csigavonalak foglalták el. A házivászon elmaradásával megszűntek a szöttes motívumokat visszaidézõ szálszámolásos technikák alkalmazása is. A buzsáki hímzés formakincsében és öltésmódjában szegényessé lett. A piros és a kék szín továbbra is jellemző maradt, kevés zölddel, sárgával tarkítva. Művészetükben, ízlésükben még ma is őriznek régebbi kultúrájukra jellemző vonásokat. Különösen a vászonhímzéseken. Nemcsak a színösszeállítás vall erre, hanem jellegzetes öltésmódjuk, a híres „buzsáki sinyór öltés” is, amely más magyar vidékeken ismeretlen. A díszlepedőkön a szöttes mellett a XX. század elején a hímzés helyett és a szélek mentén is megjelent a „törökbécsi” piros kartonból készített rátétes technika. (RRM ltsz. 181. Táská) Az egyszerű cakkos rátétek mellett a tenyémi széles cifra vagdalások kerültek a buzsáki, varjaskéri, tótszentpáli díszes ágyterítőkre. A buzsáki rátét néven közismert technikát Buzsákon „bécsi”-nek nevezték. Ennek lényege, hogy a fehér vászon alapanyagra hajtogatás után, ollóval mintásan kivágott piros, vékony pamutszövetet (kartont) erősítenek fel úgy, hogy a túvel aláfordított mintaszéleket finoman, apró öltéssel levarrják. Ez a díszítés csak attól az időtől fogva terjedhetett el, amikor a színtartó anyaghoz jutottak, feltehetően Bécsből. A Tótszentpálon lakó Babodi Sándorné emlékezete szerint édesanyja idejében (aki 1882-ben született), tehát a századforduló idején az ágyterítőt sokan már „bécsivel” díszítettek. Talán van egy kis lokálpatriotizmus is abban az állításban, hogy a „bécsi” náluk, Tótszentpálon alakult ki, s onnan került volna Buzsákra. Az 1930-as években vörös vászon applikációval díszítik Buzsákon és az előzőekben említett községekben a vászonnemüket. A hagyományos buzsáki fehér és színes hímzés a házivászon alapanyag és a pamut hímzőfonalak elmaradása után folyamatosan a múzeumok textilgyűjteményébe és egyes magángyűjtők tulajdonába került. Az 1900-as években megindult felújításától kezdődően a hímzéssel készített munkák igyekeztek a mindenkori városi öltözködés és lakáskultúra igényeit kielégíteni. Az öltéstechnikák gazdagsága lassan feledésbe merült, mivel olyan öltésmódot alkalmaztak, melyek kevesebb fonalat, s a varróknak pedig munkájukban a gyorsabb haladást biztosították.

Tanulmányozva a rendelkezésre álló hímzéseket, áttekintve a gazdag szakirodalmat, megállapíthatjuk, hogy hiányzik egy olyan alapos feltáró munka, ami most mintegy 100 esztendő távlatából talán elvégezhető. Vajon a buzsáki hímzést a matyó hímzés fejlődéséhez, változásához hasonlóan – akiknek személyét egyrészt név szerint is megemlíti Kerékgyártó Adrienne és Knezy Judit tanulmányában – külön tudták-e választani azokat a hímzéseket, amelyeket saját örömükre a maguk viseletük, lakásuk és háztartásukat díszítő célból készültek és azokat, amelyeket a megbízóik igénye szerint készítettek napszámba, díjazásért. A buzsáki rátét a háziipari termékek és a népi iparművészeti munkákon keresztül lett közismert a kereskedelemben és az egyéni alkotók műveiben.

A Dél-Baltoni Háziipari Szövetkezet a legkiválóbbakat javasolta népi iparművész címmel. Közülük Tölgyes Istvánné Tapolcai Annát 1958-ban, Várdai Jánosné Mericzky Júliát és Mézes Ernőné Bodrogi Borbálát 1963-ban a Népi Iparművészeti Tanács a népi iparművész címet adományozta munkásságuk elismeréséül. Mindhárman gyermekkoruktól (1930-1940-es évektől) segítettek édesanyjuknak a buzsáki hímzés és a rátétes technikák megrendelésre készítésében. Tölgyes Istvánné alkotásai 1958-ban a Brüsszeli Világkiállításon is szerepeltek. Legtöbbjük míg egészségi állapotuk engedte a megyei és országos hímzés pályázatokon rendszeresen részt vettek. Mézes Ernőné a „Kis Jankó Bori” Országos hímzés pályázaton 1999-ben I. díjban, 2000-ben az „Élő Népművészet” XIII. Országos kiállításán a Néprajzi Múzeumban fehér túll-batiszt hímzéséért ezüst plakettben részesült.

Koszter Józsefné, Kovács Edit (sz. 1928) népi iparművész, rajztanár, a Magyar Művelődési Intézet népművészeti szakkörvezető tanfolyamán az elsők között volt, aki 1963-ban szakkörvezetői vizsgát tett. Működési engedélyének száma 001. Tolna megyében, majd Veszprémben és Somogyban az egyik legkiválóbb szakkörvezetői oktató és mellette kezdettől fogva kitűnő ízléssel és nagy

technikai tudással rendelkező alkotó – tervező. Kiemelkedők a somogyi fehér és színes hímzéseket újrafogalmazott alkotásai.

Balatonendrédi csipke

A vert csipke készítésének Balatonendrédén nem volt hagyománya. Kájel Endre református lelkész szervezte meg 1908-ban az első csipkeverő tanfolyamot Stöckel Vilma tanítónő irányításával. A balatonendrédi vert csipke történetét, a készítés technikáját, a jellemző motívumokat, a csipkeverő tanfolyamok dunántúli és országos elterjedéséről, a belföldi és külföldi értékesítés módjáról leírásunkban Boross Marietta: „A balatonendrédi csipke története” című tanulmányát (Szántódi Füzetek III. 1981. 28.p.), valamint Gervai Mária- Hábel Gabriella: „Csipketörténeti érdekességek” című könyvéből (Bp. 1988.) a „Balatonendrédi csipke” fotókkal és rajzokkal illusztrált fejezetét (51-68) vettük figyelembe.

A Balatonendrédi vert csipke készítés megindítását az Iparművészeti Múzeum szakmai tanácsokkal és mintaanyagokkal jelentősen segítette. A csipkézést az alapítás évében a falu református asszonyai-lányai a paplak egyik szobájában tanulták meg, majd Gecsei Lídia csipke készítő házában folytatták az asszonyok-lányok a csipkeverést, amin a későbbiekben már a 11-13 éves lányok is részt vettek. A két világháború között a „csipkézés” a téli napszámmal egyenlő jövedelmet biztosított. A teleptől a csipkeverő asszonyok-lányok minden szükséges kelléket megkaptak. A készítőnek csak a verőpámat és az azt rögzítő ládikát kellett elkészíteniük. Megállapított bérért dolgoztak. A jó orsó könnyű és finom volt, szálkamentes könnyen faragható fából – általában hársfa – készült. A henger alakú páma általában 30-35 cm hosszú volt, de a nagyalakú csipkéhez készítettek 50 cm hosszúságút is. A páma stabilitását fokozta a „csipkeverő ládika”, azért mert a keskenyebb szélein a félkörívesen kimélyített ládika alsó üregében (8-10 cm) volt az olló, a horgolótű, a gombostű, cérna és egy-két orsópár. A vertcsipke készítés technikáját Mátray Magdolna: „A csipkeverés iskolája” című tankönyvében ismerteti. (Bp. 1992., 65-95.) Eleinte a végcsipkéket készítettek fehérneműek és hímzések szélére, majd később a gazdasági fellendülés következtében, egyre nagyobb igény jelentkezett a vertcsipkék iránt, ekkor kezdtek luxuscikknek számító terítőket, függönyöket készíteni. Kájelné Koroknai Zsófia nemcsak tervezett, hanem a kivitelezés színvonalának megtartása felett is szigorúan őrködött. Az Endréden készült csipkék változatosak voltak anyagukban, mintájukban egyaránt. Vékony irlandi 150-180-as fonalból készítették a fehérneműk, lepedőszélek, asztalterítők és függönyök szél és betétrészeit. A minták rajzolásánál nem mindig törekedtek a pontosságra, sokszor csak a kontúrokat jelölték, s azon belül a fonal vastagsága szabta meg a kitűzések helyét. A csipkét készítő személy technikai tudása és egyéni ízlése érvényesült, így azután egyazon mintarajzról készített csipkék eltérést mutathatnak. (GERVAI M-HÁBEL G. i.m. 62., 51-52.) Boross Marietta szerint a minták nagy részét a nagyobb budapesti fehérnemű és kelengyekereskedők adták, megjelölve a fonal minőségét és az adott minta mennyiségét. A régebbi csipkék és a róluk szóló leírások arra utalnak, hogy Endréden nagyméretű igényes munkák is készültek. Kolombán Gergelyné (Nagy Piroska) 11 éves korában Kájel Endrénétől tanult csipkét verni. Néhány esztendő múlva már ügyes és gyakorlott csipkeverőként az angol uralkodóház részére, fehérneműre való szélcsipkét is készített, mely 5 cm széles 30 cm hosszú volt. 1937-ben Csallóközben, Padányban járt, s ott egy Cina Janka nevű csipkeverőtől kapott két fényképet. 1) Szarvasok életfával, 2) Pávás terítő. Balatonendrédén azelőtt nem készítettek figurális csipkét, a felvidéken viszont szokásos volt az állat és emberalakos csipkék készítése. Így vándoroltak a minták egyik vidékről a másikra, s bizony gyakran napjainkban lehetetlen megállapítani eredetüket. Az 1920-as évektől a Magyarországra jövő tanítónők részére csipkeverő tanfolyamokat szerveztek, így biztosítva későbbi megélhetésüket. Ezek a fiatal tanítónők a későbbiekben Dunántúl sok községében pl. Szóládon, Bálványoson, Lullán, Tabon foglalkoztak az endrédi csipke készítésével. Ezeket az endrédi telep látta el mintával, anyaggal. A kész termékeket átvette, majd „endrédi csipke” elnevezéssel került forgalomba a belföldi és a külföldi piacokon.

A két világháború között mintegy harmincra tehető már azoknak a csipkekészítő telepeknek a száma, amelyeket Kájel Endre szervezett meg.

A szentesi csipke ötlete is Kájel Endre református lelkésztől származik, aki a következőket írta Szentes város vezetőjének, amikor 1932-ben a Csongrád megyei földeket elverte a jég „...*nálunk Balatonendrédén hasznot hajtó, értékes háziiparrá fejlődött a csipkeverés, ajánlom a sorscsapásokkal sújtott szentesieknek, próbálkozzanak meg vele.*” A szentesi Múzeum Csallány Gábor igazgató segítségével, Csokonai Vitéz Etelka iparművész, a múzeum régi hímzéseinek tanulmányozása után elkészítette terveit és elindult 50 fővel a első tanfolyam, s megszületett a „szentesi csipke”.

Domonovszky György 1942-ben írja a Tihanyban 1936-ban megnyílt Népművészeti Ház és az ezzel egy időben Balatonfüreden megrendezett népművészeti kiállítás ismertetőjében. „... Minden szépet szerető embernek örömet jelentenek a remekbe készült endrédi csipkék, de könyvünk keretein kívül esik...” (DOMANOVSKY GY. i.m. 16.) A balatonendréd csipke 1936-ban a Berlinben megrendezett háziipari kiállításon „Urkund-ét” részvételt igazoló és elfogadó oklevelet kapott. Gecsey Lídia 1927-től kezdett önállóan tervezni és alkotni. A Tihanyi Népművészeti Házban 1936-tól rendszeresen tartott csipke bemutatókat. Az endrédi telepnek, mint kiváló csipkekészítőnek az új tervek bemintázása volt a feladata. 1969-ben rendezték meg Balatonendrédén a Művelődési Házban gyűjteményes kiállítását. Életművét több elismerő oklevéllel jutalmazták. Az endrédi csipke az 1940-es évektől kezdve kiváló eredményeket ért el a művészi háziipar területén. A régebbi csipkék azt mutatják, hogy az 1940-es években több nagyméretű 100x100 cm-es négyszögletes vagy kerek terítő is készült, az 50 cm-es pámakon. Ezeket olyan pontosan varrták össze, hogy csak a legkiválóbb szakértők tudták felismerni. A csipkeverők közül elsőként Kájel Endrénét említjük, akinek csipkemintáival a Magyar Iparművészet című folyóirat 1943-ban megjelent számaiban is találkozhatunk. 1979-ben Kájel Endréné teljes életművét mutatta be a Budapesten a II. kerületi Művelődési Ház, majd ugyanebben az évben megnyílt Szántódpusztán az első kiállítás, amely folyamatában mutatta be, mint művészi háziipari tevékenységet, az endrédi csipkét. Az 1980-as években a Dél-balatoni Háziipari Szövetkezet támogatásával Kolumbán Gergelyné csipkekészítő vezetésével működött csipkeverő tanfolyam az endrédi Kultúrházban. Az 1998-ban Kiskunhalason megrendezett I. Csipke Világkiállítás alkalmából a 82 kiállító közül Magyarországot a vertcsipke kategóriában Kájel Endréné (Balatonendréd) hópehely mintás, ovális és Kájel Sára (tervező), Kájel Endréné (kivitelező), négyszögletes terítője képviselte a 35. és 36. számon. Úgy érezzük, hogy ez napjaink méltó elismerése a balatonendréd csipkének, - mely bízunk benne – hogy a jövőendő „nemzeti háziiparnak” is szerves része lesz.

Összegzés

„... A népművészet iránti érdeklődés hajnalán egyéni munkának látták a népi díszítőművészeti alkotásokat, később a kollektivitás kifejlődésének, művészi megnyilatkozásának tekintették őket...” (PALOTAY G. „Magyar népművészet kutatása” Budapest, 1948.)

Az előző fejezetekben összefoglaltuk a somogyi hímzések alakulását, fejlődését, változásait a szakirodalom, a múzeumi tárgyak megismerése és a helyszíni tapasztalatok alapján. Bemutattam a fehérhímzés kialakulását, virágzó kibontakozását, kapcsolatát a Zala megyei és a Tolna megyei „Kaposmenti” fehérhímzéses férfiingekkel és a befejezést: a háziipar kibontakozását a századfordulótól. A mindig az újra való törekvéseket, ahogyan a mai kor követelményeihez alkalmazkodva ismét megjelenik a hagyományos jelleg a népi iparművészeti alkotásokban. A parasztság számára készült népművészeti tárgyaknak a díszítés mellett többnyire megvolt a funkciójuk és egy-egy meghatározott terület izlésvilágát tükrözték. Az ügyeskező parasztasszonyok, pásztorok, falusi kézművesek kiváló minőségű termékei esztétikailag is értékesek voltak. Létrehozóik egyre többet foglalkoztak azzal, hogy olyan műveket készítsenek, amelyek megfelelnek a falusi illetve a városi polgárság igényeinek és amiket a közeli piacokon, vásárokon értékesíthettek. Ebben a helybeli értelmiség komoly segítséget nyújtott. Tekintettel a Balaton nagy idegenforgalmára, az 1900-as évek elején már különböző kísérleteket tettek a hanyatlásnak indult tárgyalkotó népművészet megsegítésére, ezen belül a hímzésekre, csipkekészítésre, faragásra és igyekeztek az ehhez szükséges gazdasági feltételeket is megteremteni. A Balatoni Szövetség néhány üdülőtelepen elárúsító helyeket létesített népművészeti és iparművészeti tárgyak terjesztésére. A háziipari tanfolyamokat mérsékelt eredményekkel szervezték meg.

Magyarországon a paraszti kézműves és a háziipar hasznosságára a XIX. század közepén figyeltek fel. Megindult a tárgyalkotó népművészet felfedezése, amelyekre a különböző kiállítások, bemutatók háziipari termékei is felhívták a figyelmet. Az 1851-ben kiadott irányelvek (Magyar Királyság Törvényei) értelmében „...egyszerű bejelentés alapján „Szabad Kézműipar” az, amely személyes kellékek kimutatása nélkül, a hatóságoknak azon egyszerű bizonyítványa mellett, hogy bejelentetett, miszerint valaki a kijelölt foglalkozásokat a hatóság területén üzni szándékozik gyakorolható: ilyenek a vászonszövés, divatárusnői munkák, varrás, hímzés, csipkevarrás...” stb. (DOMONKOS O. MN III. 19-29. 1991.) Az 1870-es években a szervezett tanfolyamok felügyeletét a Háziipari és iparoktatási országos bizottságok gyakorolták. 1876-ban megalakult a „központi háziipari egyesület”, ami 1883-ban beleolvadt az országos iparegyesület háziipari szakosztályába. Egyes

vidékeken a szegény lakosság érdekében akarták meghonosítani a könnyebben előállítható díszes tárgyak készítését. Háziipar fejlesztő bizottságokat létesítettek, amelyek az egyes vármegyékben pénzzel és tanácsokkal támogatták az ebben résztvevőket. A nemzeti érzelműek pártolása valamint a nagyobb „művészi” termékek forgalma mutatta meg a reális helyzetet. A szaktanfolyamok létesítése, a tanműhelyek – melyek sikeresek voltak – fokozatosan megszűnnek. Tanulságos Kovács Gy.: „Magyar Háziipar” című törzskönyve, melyben értékeli az 53 megyében folyó háziipari munkák különböző szakágait. Zólyom megyében 34.000 m csipkéről tesz említést. Az áruféleségek közül kiemeli a „...hímzett ingvállat, pártát, kézelőt, a férfingeket...”, „csipkét is vertek sokféle mintázattal...” A hagyományos értékesítési módok mellett az országos vásárokon az 1890-es évektől egyre több lett a viszonteladók száma. A Kereskedelmi Múzeum Háziipari Bazarja Budapesten árusította a bizományba átvett termékeket. A legfontosabbnak a textilt és ezen belül a hímzőipart tartotta, ezekből exportáltak is. (DOMONKOS O. MN III. 1991.) Az 1890-es évek végén Baross Gábor, ekkor már kereskedelmi miniszter vonta állami felügyelet alá a háziipari termelést. 1894-ben Izabella főhercegnő támogatásával a felső-magyarországi megyék népművészeti jellegű és háziipari termékeinek értékesítésére jött létre az Izabella Egylet. Ezzel egyidőben szervezte meg Bánffy-hunyadon Gyarmati Zsigáné a kalotaszegi asszonyok megrendelésre történő varratását. A legnagyobb jelentőségű az 1896-ban megrendezett millenniumi kiállítás volt Budapesten a Városligetben. A „néprajzi faluban” 12 magyar és 12 nemzetiségi falut telepítettek, valamennyiben a származási helyről hozott tárgyakat tekinthették meg a látogatók. 1902-ben Buzsákon meghonosítják a háziipart pártoló Széchenyi grófnő áldozatos támogatásával a hímzés- és csipkeipart és ettől kezdve országszerte híres lesz a buzsáki rátétes, a buzsáki varrottas csipke. „...Kezdetben nagyban dolgoztak, 1902-1905 közt ezer nő is dolgozott és a Balatoni Intéző Bizottság lelkes támogatójuk volt...” Balatonendrén az ottani református lelkész 1905-ben felesége vezetésével csipkeverő telepet alapított, aki a mintákat tervezte és a betanítást irányította. Volt olyan időszak, hogy 1200 munkásnő készítette a világhírűvé vált balatonendrési csipkét. (VAJKAI A. 1964.)

Csurgón 1870-1933 között a Tanítóképző Intézetben kézimunka tanítónők, gyakorló iskolai kézimunka oktatás keretében foglalkoztak a hallgatókkal. A kézimunka tanítónők ebben az időszakban pl. Adányi Kamilla, Fenyőssy Irma, Kodály Janka, Köbl Amália, Kaposi Károlyné és özv. Fülöp Áronné tanítványaik oktatták a megye egyes községeiben a kézimunkát, ami feltételezhetően hatással volt egy-egy későbbi terület hímzés kultúrájának kialakítására változására. (KOLTAI I. 1939.) A két világháború között, ugyancsak a Háziipari Felügyelőség, később Magyar Háziipari Központ folytatta elődje munkáját, amelynek kilenc területi felügyelőség volt alárendelve. A háziipari felügyelőségek foglalkoztak a nyersanyagok beszerzésével, az oktatómunkával és a kész termékek forgalmazásával. A kiállítások megrendezésére a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara, az Országos Földműves Szövetség, az Országos Iparegyesület, vidéken az Országos Mezőgazdasági és Ipari Kiállítások adtak lehetőséget. Igen érdekes megfigyelni, hogy ezekben az évtizedekben a háziiparosok, népművészek munkáját a „nemzeti háziipar” kialakulását hogyan támogatták a néprajz tudomány szakemberei, akik közül számosan egyúttal a „Gyöngvösbokréta” szakértői is voltak. A m.kir. Balatoni Intézőbizottság Tihanyban 1936-ban a Balaton egyik legszebb pontján építette meg a „Balaton környéke népművészetének a házát”. (DOMONOVSKY GY. 1943.) A Népművészeti Házban már népművészek is dolgoztak és árusították a Balaton-vidék népművészeti termékeit. Egy buzsáki menyecske viseletbe öltözve árusított tavasztól őszig. Népművészeti kiállításokat szerveztek pl. Balatonfüreden, kihangsúlyozva azt az elképzelést, hogy minden lakásban és elsősorban a Balaton-vidék nyaralóiban legyen úgynevezett magyar szoba, de legalább sarok somogyi bútortal, kerámiával, faragással, szőttessel, hímzéssel berendezve. (VAJKAI A. 1964.) Az új népművészeti háziipari tevékenység az 1940-es években terebélyesedett ki, amelyet a II. világháború egy évtizedre megszakított. 1946-ban indult meg ismét a háziipari és a népi díszítőművészeti tárgyak készítésének és alkotásának folyamata. Az Országos Háziipari Tanács 1946-ban, a Népművészeti és Háziipari Vállalat, mint jogutódja 1950-ben alakult meg. Ez utóbbi főleg vidéken sok tízezer embernek biztosította szűkös megélhetését. A Népművészeti Intézet (jelenleg Magyar Művelődési Intézet) 1951-ben kezdte meg a népművészeti hagyományok felkutatására és újraalkalmazására a napjainkig ismert és elismert, sokoldalú tevékenységet. 1958-ban megkezdődött a hímzés, majd a szöttek területén a népművészeti szakkörvezetők országos szakmai képzése. Az öntevékeny mozgalomban alkotók és a szövetkezeti dolgozók között a kezdeti időktől igen szoros baráti, segítőkész kapcsolat alakult ki, hiszen a cél közös volt: a népművészet hagyományainak megőrzése és korszerű továbbfejlesztése.

Ennek számos példájával találkoztunk Somogy megyében is. Az elméleti és a népszerűsítési előadások terén sok segítséget nyújtott kezdettől fogva (1951) a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Képzőművészeti Osztálya, majd 1967-től az újonnan megalakult Néprajzi Választmány. 1952 novemberében a Magyar Néprajzi Társaság és a Népművészeti Intézet Győrben megtartott tanácskozása új korszakot nyitott a népi iparművészet kibontakoztatásában. A főreferátumot Kresz Mária tartotta. A tanácskozás határozati javaslatai között első helyen szerepelt, hogy előterjesztést intézzenek a kormányhoz – létesítsenek olyan szervezeteket, hozzanak ehhez szükséges rendeleteket, amelyek képesek az alkotó népművészek támogatására.

Domanovszky György: A Népi Iparművészet 1953-1973 című kiállítás (Nemzeti Galéria) katalógusának előszavában két lényeges kérdést vetett fel. 1) A múltban kétfajta népművész volt: az alkalmyszerűen dolgozó és a hivatásos. A szövetkezeti mozgalmon kívül ez megszűnt és elenyészően maradtak csak olyanok, akik tovább folytatták művészi alkotómunkájukat. 2) A múltban a népművészek és a paraszti kézművesek munkáikat a parasztság számára készítették és a helyi igénynek, ízlésnek megfelelően alakították ki tárgyaikat. A népművészeti hagyományokat őrző vidékek már a századfordulón egyre kisebb szigetekké zsugorodtak és ez szükségessé tette a „Nemzeti Háziipar” minél szélesebb kibontakozását, hogy a helybeli népművészek megélhetése biztosítva legyen. 1973-ban 38 népi iparművészeti és 40 háziipari szövetkezet működött az országban, eredményes gazdasági közösségként. A Népi Iparművészeti Tanács ehhez megadta a szakmai, elvi és szükség szerint a gyakorlati kérdésekben is a segítséget. A NIT Lektorátusa 1959 óta a NIT keretén belül működött. Kiemelkedő volt a művészeti vezetőkkel és a népművészet mestereivel, népi iparművészekkel tartott folyamatos kapcsolata.

A Dél-balatoni Háziipari Szövetkezet (1952-1996) igen nagy szakértelemmel folytatta háziipari és népművészeti tevékenységét. A karádi, törökkoppányi, buzsáki hímzések továbbfejlesztésének gazdag változataival találkozhattunk az általuk készített női blúzokon, férfiingeken, gyermekruhákon, a lakások díszítésér szolgáló terítőkön, asztali és fali futókon, díspámákon. A szövetkezet egykori elnöke Együd Árpádné a NIT irányításával karádi hímzésekről teljes dokumentációt készített.

Visszatekintve az elmúlt ötven esztendőben végzett gyűjtőútjaimra, úgy látom, hogy különösen nagy változás ment végbe Somogy megye néprajzi csoportjain belül is. Az 1950-es években még íratlan törvények szabályozták egy-egy községen belül a viselet, a hímzés fejlődését, változását is. A századforduló óta a legcsekélyebb változása is csak akkor nyerhetett polgárjogot, ha azt a falu közössége elfogadta. A falu és a város közelsége átmenetileg még nem hatott kellőképpen az esztétikai fejlődésre. Megszűnt a paraszti ízlésvilágra kötelező egészséges kontroll, ugyanakkor ezen a téren nem eléggé tájékozottak ahhoz, hogy felismerjék a városi ízlés falusi megjelenésének buktatóit. A mai egyéni és hivatásos alkotók, tervezők és hímzők kétféle módon őrizhetik meg a népművészet – jelen esetben – a népi hímzés hagyományait, ha elsajátítják vagy újra tanulják saját tájegységük viseletének és háztartási textíliáinak alapanyagát, s az ehhez kapcsolódó sokféle öltéstechnikát, valamint a díszítések elhelyezésének módját. A hímzések újravarrásánál kétféle mód van: 1) a korrekt műtárgymásolás. 2) az újraalkotás, a tájegység hímzéskultúrájának megfelelő kiválasztása és elsajátítása után figyelembe kell venni a változó, mindenkori öltözködés és lakáskultúra követelményeit.

Tudjuk, hogy milyen volt a somogyi hímzés a XIX-XX. században és hogyan indult meg az 1900-as években a csipkék készítése. Kérdéses, hogy ebből mit őrzött meg a parasztság a maga használatára és hogyan igyekezett ezt a tudományát közkinccsé tenni. Ebben érzem a tárgyi népművészet és a „nemzeti háziipar” jövőjét és ez visz közelebb ahhoz a jövőbeli célhoz is, hogy a népi iparművészet helyét a magyar iparművészet foglalja el.

1. számú melléklet

Somogyi vászonhímzések öltéstechnikái

A somogyi vászonhímzések sokféleségét példazzák a fehér vászonra, gyolcsra díszesen kivarrott férfi-női ingek, kötények, a kézbevaló kendők, a férfiak bőgatyáinak szegélydíszje, női viselethez tartozó nyakba-fejre való kendőfélék, a házbelsőt díszítő lepedővégek, párnavégek, törülközőkendők, az ünnepi abroszok és az ajándékoskendők gazdag változatai, melyekre az öltéstechnikák változatossága, a fehér és a színes hímzés volt a jellemző.

A lapos öltés a legegyszerűbb hímzőöltések egyike. Irányának és az öltések egymáshoz való helyzetének megváltoztatásával sokféle lapos öltésfajta keletkezett. A hamis lapos öltésnél az öltések az anyag színén párhuzamosak, fonákján két sor apró vízszintes ölté jelzi a minta körvonalait. Az alátöltött lapos öltés jellemzője, hogy a hímzett felület kidomborodik az alap síkjából, mivel a formákat a kihímzés előtt előöltéssel alábéleljük. Az előöltés a minta körvonalainak a körülöltögetésére, területfelosztás jelzésére szolgál. A száröltés a vonalak kivarrására és hímzett felületek körülvarrására alkalmazható. A szalagöltés csíkok hímzésére felhasználható öltésfajta. A fonalszámolásos laposöltés készítésénél az alapanyag fonalközeibe öltenek. Ez a kötöttség a kivarrott formákat szögletessé teszi. Minden szálszámolással készülő hímzés a szövésre vezethető vissza, tehát kötve van az alapanyaghoz. Különösen vonatkozik ez a szálszámolásos laposhímzésre és a tűzőöltéssel hímzett viseletei darabokra, a háztartási textilekre. Ezek a minták a szövéshez hasonlóan készültek, szövőszék nélkül. A jól számolható vásznat erősen kifeszítették keretre vagy rúdra, de volt úgy, hogy szövés közben a szövőszéken fűtték be kézzel. A szálakat úgy öltötték túvel az alapba – sorról-sorra haladva –, mintha szőnének. Ezt a megoldást főképpen a buzsáki szőttesek utólagosan hímzett csíkmintáin alkalmazták, de a legrégebbi borjúsájú férfiingek ujjainak a szegélye is szálszámolásos fehérhímzéssel voltak kivarrva.

Keresztöltések: egyszerű kereszt szem, álló kereszt és a szálán varrott öltések. A keresztöltéses hímzések a régies technikák közé tartoznak. Szálszámolással készült, tehát az alapanyaghoz kötött, megtartva a merev szőttesszerű formákat. A somogyi kereszt szemes hímzésű öltözetek, lakást-háztartást díszítő textilek mintái sok rokonságot mutatnak a szőttesek motívumvilágával, a sávos elhelyezés, a négyszögek, csillagok vagy geometrikus, szerkesztésű szimmetrikus elrendezésű díszítmények. Mintáik közül kedvelt az egyes virág, az egy-egy bokorból kibontakozó virágcsokor, a madarak gazdag változatai fehér, majd későbbiekben piros fonallal kivarrva, tulajdonjegyek, monogramok hímzésére is alkalmazták.

A somogyi németek és délszlávok gyakran választották hímzéseiknél a kereszt szemes technikát. Mintegy az elmúlt száz-százötven esztendő hímzés hagyományát ölelik fel a keskeny csíkminták, amelyek főképpen női és férfiingek gallérjáról, kezelőjéről és ingmelléről valók, de van abroszokat díszítő csík is. A keresztöltéses hímzést az otthon szőtt vagy takácsoktól vásárolt kender, „kender és pamuk” vagy „tisza pamukos” házivászonra varrták. Két szálát vettek fel egy keresztnél, az ujjabbaknál három szálból áll egy kereszt. Az egyszerű kereszt szem úgy keletkezik, hogy egy ferdeirányú laposöltést egy rá merőleges öltéssel keresztelünk. Az álló keresztnél egy vízszintesen álló laposöltés fölé egy ezt keresztelző merőleges lapos öltést készítenek. A szálánvarrott öltés az egyszerű kereszt szemtől abban különbözik, hogy a két négyzet helyét nem négy, hanem három öltéssel varrjuk ki, tehát fonalat takarítunk meg vele. A keresztöltéses technika a legkönnyebben elsajátítható, valószínű, hogy használata sokhelyütt ezért maradt fenn, a fehér fonallal varrott szálszámolásos, subrikás és lyukhímzés, valamint a piros-kék laposhímzés mellett. Gyakran alkalmazták egyidejűleg a szálánvarrott és szabadrajzú laposhímzésekkel. Margit öltés: nyolcas vagy boszorkányöltésnek is nevezi, amelynél a ferde irányú lapos öltések kétszer nyolcas formában keresztelődnek. A hurok és láncöltések közös jellemzője, hogy varrásuknál a fonalból az anyag színén hurkot képezünk és az úgy öltjük át, hogy az öltés rögzítése a hurok. A fonál hurkolásának módja, és a leerősítés helye alakítja ki a különféle jellegzetes öltésfajtaikat (egyszerű huroköltés, láncöltés, nyitott láncöltés, bimbó öltés, buzsáki láncöltés, margit vagy szállaöltés). A csomó (göb, gyöngy) öltés az, amelynél az alapból felöltve, a fonalat egyszer vagy többször rácsavarják a tűre és így öltenek le, közel a kiszúrás helyéhez. A legrégebbi, úgynevezett tömött (magas hímzés) és lyukacsos fehérhímzéseket a házivászonból szabott ruhadarabokon – ingváll, férfiing, kezelő, kötény – majd a gyolcsból készült különböző kendőféléken találjuk meg. Az abroszok díszítésénél a minta alkalmazkodott a nagy felülethez. Egy abroszhoz, lepedőhöz több szél vásznat használtak fel, tehát az összeillesztés és kimunkálásra, a díszes

varrásokat, horgolt csíkok alkalmazására is sor került. A vászon hímzések mellett már a XIX. századból is ismerünk gyolcsból készült vállra, fejre, kézbevaló kendőket fehérhímzéssel, lapos és lyukhímzéses technikával kivarrrva.

Fonalszámolás után készülő hímzések, áttöréss munkák alapanyagául. Sima, egyenletesen erős, könnyen kihúzható anyagú fonal szükséges. Ezek kender-len, pamutvásznak vagy azoknak kevert változatai. A szálszorító öltéseknek sokféle változata van. A kész munkák beszegésénél alkalmazzuk. Az anyagból nem húzunk ki fonalat, hanem csupán nagyon erősen meghúzzuk a fonalat levarró öltésnél, s így minden öltésnél apró lyukacska támad az alapanyagon. Sűrű fonatú anyagon nem alkalmazható. Az azsurozásnál az alapanyagból kihúznak bizonyos számú egymás melletti fonalat. A merőlegesen álló visszamaradt fonalakból pedig az anyag széléből kiindulva, a jobbról bal felé fordított tűre emelnek hármat-négyet, - de mindig azonos számot – és átcsavarják a hímzőfonallal. Kész munkák beszegésére vagy díszöltésként alkalmazzák. A borsóka fonalatcsavarással készülő szegélydísz, sokkal tartósabb az azsumál. Két sorban készül, mindkét szélén fogasöltés-sor van. A subrika vagy mesterke. A szakirodalom subrika, zsubrika, mesterke elnevezés alatt tartja számon ezt a technikát. Előfeltétele, hogy jól számolható anyag álljon rendelkezésre, mivel az áttörést megelőző fogazás szálszámolásos öltésmóddal készült. A szálakat a kívánt szélességre vízszintes irányban kihúzták a függőleges szálakat pedig tömőöltéssel sűrűn átszőtték. A tömőöltésnél mindig azonos számú szálát vettek fel óvatosan, ügyelve a minta betartására. A hímzésnél vigyázni kellett arra, hogy a vízszintes szálakat egyszerre csak egy darabon húzzák ki, mert ellenkező esetben a szálak összekuszálódtak. Sokféle mintával készülhetett.

A vagdalásos technikájú hímzések anyaga egyforma sűrűségű len vagy pamutvászon volt. Hímzőfonalak lágy sodratú pamut vagy selyemfonalat használtak. A vagdalásos technika alkalmazásánál igen pontosan meg kellett határozni, hogy a vászontól milyen irányba húzzák ki a szálakat és hogyan vagdalják ki, hogy a kivarrás után négyzetek keletkezzenek. Az elvágott fonalak végződéseit apró lapos öltéssel, tompa hegyű hímzőtüvel dolgozták el, majd a lyukas részeket sodrott fonallal varrták át. A közőket szálszámolásos vagy laposhímzéses technikával geometrikus mintával töltötték ki. Néha körülsodrott négyzetek közepét különböző bekötő öltésekkel díszítették. Többnyire a fonalszámolásos fehér hímzéssel együtt alkalmazták. Rece. Anyaga vékony fonal, kelme, tehát a készített hálózat is finom és apró. Hazánkban a XIX. században kedvel hímzésfajta volt. A vagdaláshoz hasonlóan úgy húzták ki az alapanyag fonalait, hogy a fennmaradó fonalak négyzeteket képezzenek. A minta kiválasztásánál meg kellett határozni, hogy hány fonal alkot egy négyzetet. Ugyanannyi fonalat kellett számítani a lyukacska helyének, mint amennyit a lyukakat elválasztó pálcikáknak. A munka megkezdése előtt milliméter négyzethálós papíron elkészítették a minta műhelyrajzát. Az öltéseknél a finomra sodrott fonalat feszesre húzták, de ügyelni kellett, nehogy az anyag széle kifoszljódjon. Kétféleképpen volt készíthető: 1) a rece csak alap, amibe fényes hímzőfonallal egyszerű tömőöltéssel vagy subrikánál alkalmazott szövőöltéssel mintát varrtak, 2) a kihúzott fonal körvonalai alkották a mintát. Érdekes hatású az a rece, amelybe a mintát az alapanyag színétől elütő színű fonallal szőtték be. Rececsipke (netz) hurokvetésű csomózással készült háló, azzal a technikával, ahogy az öreg halászok ma is csomózzák hálóikat. A készítendő hálózat rendeltetése szerint más-más fonalat használtak fel a munkához. A recemunkához csak sodrott fonal volt használható (pl. horgolócérna). A túlságosan sodrott fonal, mint a varrócérna nem használható, mert könnyen csomósodott. A munkához szükséges fonalat a receptúra csévéltek fel. Ez egy acélból készült rudacska, a két végén villaszerűen hasított résszel. Vastagsága és hossza a fonal vastagsága szerint változott. A receptúra annyi fonalat csévéltek fel, hogy a tűt a készítendő hurkon könnyen átolhassák. Egyetlen technikai mozzanat volt: a hurok megkötése és rögzítése. Az egyetlen hurok az egész munkát teljesen hasznavehetetlenné tehetné. Négyzetes és szalagszerűen futó receháló alap mellett készíthető kör alakú rece is, megfelelő szaporítással. A recehálót sokféle öltéssel lehetett kitölteni. Vékonyabb vagy vastagabb, esetleg színes fonalat is használhattak a minták kidolgozásához. A tömőöltés és a vászonkötés a legkedveltebb a főkötők kitöltésénél volt. Úgy vélem, hogy ez az utóbbi technika volt használatos.

A szövetszél összeerősítéseknek nagyon sokféle módja ismert. Az egyszerű és a vízfolyásos összehurkolás lényege, hogy a fonal megerősítése után tetszés szerinti mélységben felváltva, hol a bal, hol a jobb oldalra öltve huroköltést varrnak, ügyelve arra, hogy a hurok mindig a távolság középvonalában legyen. A munka balról-jobbra, illetve felülről-lefelé halad. A minden ember varrásának, kötésének nevezett öltéssor igen érdekes hatású. Készítésénél a munka menete balról-

jobbra halad és iránya vízszintesen van előttünk, a hímzőfonalat elvarrják, majd a belső szövet szélébe egy huroköltést készítenek, de az alapanyagból csak két-három fonalat vesznek a tűre. Különösen Erdélyben, Dunántúlon (de Somogyban is) kedvelték a hímzett vagy szövött textilek összeállítására. A varrott csipke készítésénél az alapanyag szélébe, vagy egy kifeszített fonalba egyszerű huroköltést varrtak. A csipke soronként varrott, sűrű vagy ritka huroköltésekből áll. Kettőzött huroköltés alkalmazása is szokásos volt. A bogozott csipkeöltések, az egyszerű összehurkolás és ennek változata a mintás szélű gyakori megoldás volt.

Mesterke betétel is összeállíthatjuk a széleket, külön csíkra elkészítjük a subrikát és valamilyen összehurkoló öltéssel ráerősítjük. A farkasfog zegzugos széle is alkalmas kelmeszélek összedolgozására. Horgolt és kötött csipkebetéteket is alkalmazták lepedővégek, kötények összeállításánál, kendőfelék szegélyezésénél, valamint a férfi és női ingek díszítésénél. A szegélydíszek a legrégebbi díszítési módok közé tartoztak: a vászonszövésű alapanyagok vágott széleinek hímzéssel vagy rojttal való szegése. Ezek egyszerű hurkolás, a cakkos hurkolás, a lyukas szegély, a csipkekötés, a borsóka.

A rojtkötés vagy csomózás népi textilművészetünkben nem volt képviselve, mint népi díszítőművészeti ág, pedig a fonalak egymásba fonása, összecsomózása, a különféle szövött anyagok vágott szélének egyik legrégebbi eldolgozási módja. Rojtozás néven ma is használatos. A rojt tartósabb lesz, ha a keresztirányú fonalak kihúzása előtt az anyag szélét a rojtozás kezdeténél azsúr vagy más fonalszorító öltéssel megerősítjük. Készítésekor az alapanyag vágott szélével párhuzamos fonalakat a készítendő rojt hosszának megfelelő szélességben kihúzzák. A visszamaradó fonalakat pedig egyforma kötegekbe összefogva, az anyag szélétől azonos távolságra csomóra kötik. Ha a lógó fonalak elég hosszúak, újabb csomósorot lehet készíteni, de most már a fonalkötegeket megfelelően két és fél fonalcsomót kötnek össze. A rojtkötés így tetszés szerinti szélességben folytatható. Keskeny beszegett anyag szélére idegen fonalból is készíthetünk rojtot. Az idegen fonalat felébe hajtva, horgoló vagy hímzőtű segítségével hurkoljuk az anyag szélére. Ezeket a fonalakat is tetszés szerinti szélességben összecsomózhatjuk. Ezzel kettős rojtozást is tehetünk a vászon szélére. A munkához szükséges fonalat a mintának megfelelő hosszúságra feldarabolják. A fonalat vagy közvetlenül a munkadarab szélébe erősítik vagy vezetőfonalat húznak, hogy erősebb legyen. A feldarabolt fonalat felébe hajtva a horgolótűvel a vezetőfonat alatt a hurkon át lefelé húzzák. A fonalhurok tehát az anyag színére kerül. Ha a kettéhajtott fonalat a horgolótűvel alulról felfelé húzzák át a vezetőfonalon, így a hurok a minta visszajára kerül. A vászon, illetve gyolcs gatyák rojtozásánál ezt a módot alkalmazták.

Rátét. A rátét a legrégebbi díszítésmódok közé tartozik. Készítésénél az alapanyagra minta szerint egy másik kelmet dolgoznak rá. Általában levarró öltéssel dolgozzák rá az alapanyagra, de rádolgozható hurok vagy tűző öltéssel (tűazsúr). Az előrajzolt kelmét ráfércelik az alapra, majd a rajz fonalán belül apró fércöltéssel végigfércelik a mintát. A felső anyagot a rajz vonalán kívül, a behajtásra keskeny szegélyt hagyva, úgy vágják ki, hogy a kelme szélét varrottú segítségével visszahajthassák a rajz vonaláig. A visszahajtott széleket egyenletes, apró levarró öltésekkel szegik le. Buzsákon a tüll-batiszt anyagból készített rátétes technika a legújabb hímző stílusok közé tartozik. Feltehetően a helyi háziipar kezdeményezésére terjedt el a „boszorkányos” hímzéssel egyidőben a XX. század elején, bár ennek eredetéről nincsen megbízható adatunk. Egyesek szerint egyházi hatás érezhető, mások szerint a gyapjúfonallal színesedő hímzés leágazása. Véleményünk szerint mindenképpen tervezett, nem népi eredetű. Lényege, mintaelemekből készül, tetszőlegesen összeállítva azokat. Kevés a motívuma, színei sem kötöttek, mindig az alapanyag színével harmonizál. Sinyorral körülvarrt kontúrokat boszorkány öltéssel töltik ki. Még kacskaringót, egyéb apróbb díszöltést is használnak.

A két világháború között egyre inkább a kézimunka üzletek előnyomott mintáit kedvelték és ezzel párhuzamosan a régi technikák elmaradtak, gyenge minőségű lapos száröltéses hímzésekkel sokszor találkozunk ezeken a lakást és öltözködést díszítő darabokon. Erre másutt utalunk részleteiben. (FERENCZ K.-PALOTAY G. 1933.) (K.CSILLÉRY K. 1980.) (HEGEDŰS M. 1964.) (HEGEDŰS M.-VARGA M. 1967.) (KERECSENYI E. 1975.) (KOSZTER J-né. 1993.)

AZ ALKOTÓKRÓL

TAUTNER Ilona Népművészet Mestere

Sárszentmiklós (Fejér megye) 1898, - Karád (Somogy megye 1963.) A Somogy megyei hímzés újraalkotója volt. Az 1920-as évektől a somogyi fehérhímzéseken belül különösen a karádi férfing hímzések hagyományinak továbbfejlesztési módja foglalkoztatta. Össze is gyűjtötte a régi karádi férfing hímzések gazdag változatú mintáit és 1934-től rendszeresen tervezett lakást díszítő textileket. Ezek a hímzések megőrizték a jellegzetes lapos és lyukvarrásos öltéstechnikát. Általában fehér házivásznat vagy arra emlékeztető alapanyagot használtak, de a hímzőfonal már nem minden esetben fehér, kedvelt lett az aransárga, a piros és a középkek színek változata.

A karádi hímzések gyűjtéséért és korszerű alkalmazásáért 1959-ben népi iparművész, 1963-ban a Népművészet Mestere lett. Tautner Ilona karádi újravarrott hímzései a Népi Iparművészeti Tanács gyűjteményében a következő leltári számokon kerültek megőrzésre: 1966: 3/14. Terítő, 3/559. Terítő, 3/554. Terítő, 1971: 3/980. Terítő, 3/986. Páma, 3/136. Férfing hímzett (gyűjtés).

MÉZES Ernőné, Bodrogi Borbála népi iparművész

(Buzsák, Somogy megye 1920.)

Édesanyja mellett 10 éves korában tanulta meg a „tüll és a bécsi piros” varrását, vágását. Az 1930-as években Buzsákon az asszonyok megrendelésre foglalkoztak hímzéssel. Mézesné erre az időszakra így emlékezik „...Mikor már 14-15 éves voltam, négy éven keresztül nyáron a mezőgazdaságban leszerződtem hónapszámosnak. Egész télen pedig varrtunk. Mindennap összejöttünk a szomszédokkal és egész nap és este 12 óráig ment a munka. A petróleum lámpát leeresztettük és azt körül ülve varrtunk. Este apám mindig jó könyveket olvasott hangosan., hogy el ne álmosodjunk...” „A községben voltak vállalkozók, akiknek varrtunk. Később már anyám eljárt a Balatonpartra és onnan hozta a rendeléseket, amit már én önállóan vágtam és varrtam. Rendelésre dolgoztam, estélyi és menyasszonyi ruhákat is készítettem. Későbbi években már csináltam a boszorkányos és a vezás kézimunkákat...” „... 1946 januárjában mentem férjhez. A férjem szabó volt.” „... Később női félkabátokat csináltunk, ami akkor a buzsaíki viselethez divat volt...” „... 1961 előtt már Pestre dolgoztam. Ledrukkolt buzsaíki mintás anyagot küldtek és azt kézimunkáztam ki...” „...új mintákat kellett terveznünk...” „Nagyon sok asszonyt tanítottam meg a kézimunkára. 13 éven keresztül terveztem. Tudomásom szerint csak egy darabot nem fogadott el a zsűri. (Népi Iparművészeti Tanács Bíráló Bizottsága). Kiállításokon a munkáim mindig szerepeltek. A szövetkezet közben felterjesztett a népi iparművész címre, amit meg is kaptam...” „... 1975-ben nyugdíjba mentem, akkor újra elkezdtem a régi kedvelt kézimunkámat, a tüllrátétet csinálni. Zsűrizésre azóta is minden évben küldök munkát.”

1988-ban 8 db A kategóriás hímzése volt. Pályázatokon, kiállításokon napjainkig rendszeresen részt vesz. Például 1986-ban és 1999-ben tüllrátétes terítői az országos Kis Jankó Bori Hímzéskiállításán I. díjat nyertek. Legutóbb a Magyar Művelődési Intézet szervezésében rendezett Élő Népművészet XIII. Országos Népművészeti Kiállításán (2000 május) ezüst plakett elismerésben részesült. A Népi Iparművészeti Tanács gyűjteményében 3/1835., 3/1870. És 3/1888. leltári számok alatt található tüllbátiszt rátétes technikával készült terítői, női blúza és asztali futója. A Lengyeltóti Buzsaíki Közös Tanács az 1980-as években megvásárolta a hímzéseit, amelyeket a Buzsaíki Búcsú rendezvények kiállítanak. A Somogy megyei pályázatok kiállítások rendszeres résztvevője. A Dél-Balaton Házipari Szövetkezetnek 1959-től nyugdíjazásáig tagja volt, 1963-ban ismerte el a NIT népi iparművésznek.

TÖLGYES Istvánné, Tapolcai Anna népi iparművész

Buzsák (Somogy megye, 1932.)

„Már iskolás koromban kezdtem hímezni. 1957-ben kezdtem a szövetkezetnek dolgozni. 1959-ben első tagja lettem a Dél-Balaton Házipari Szövetkezetnek, melynek felszámolásáig tagja voltam és azóta is megszakítás nélkül dolgozok, főleg rajzok, tervezek...” A buzsaíki hímzés egyik legkiválóbb ismerője, a hagyományos motívumok továbbfejlesztésében, újszerű megoldásaiban nagyszerű eredményeket ért el. Alkotásai már 1958-ban a brüsszeli világkiállításán szerepeltek. Az országos Kis Jankó Bori hímzéspályázatokon eredményesen vett részt, 1967-ben emlékdíjban is részesült. 1958-ban ismerte el a NIT népi iparművésznek.

VÁRDAI Jánosné, Mericzki Júlia népi iparművész

(Buzsák, Somogy megye 1929.)

„... Szegény sorsunkat korai kézimunka készítéssel igyekeztem javítani. 12 éves koromban már pénzes munkával láttak el, mert tehetségemet felfedezték. Azóta állandóan dolgozom. Tervezek, hímezek, rátétes és tüllvágásban is a legszebb tervezéseim vannak a faluban...”

Munkássága az 1950-es években már a NIT előtt ismert volt. A Dél-Balaton Házipari Szövetkezetnek alapító tagjai közé tartozott. Megyei és országos pályázatokon rendszeresen részt vett. Alkotásaival a III. Országos Népi Iparművészeti Kiállításon 1966-ban a Néprajzi Múzeumban találkozhattunk. 1977-ben a NIT nívódíjban részesítette. 1963-ban ismerte el a Népi Iparművészeti Tanács népi iparművészeknek.

KOSZTER Józsefné, Kovács Edit népi iparművész

(Dombóvár, 1928.)

1956-ban végezte el a pécsi Pedagógiai Főiskolán rajz – tanári szakot. 1956-tól 1969-ig Tolna megyében, majd Somogy megyében Zamárdiban a Fővárosi Nevelőotthon igazgatóhelyettese, 1974-től a zamárdi általános iskola nevelőjeként dolgozott. A Magyar Művelődési Intézet első népművészeti szakkörvezetői tanfolyamán, mint előzetesen kiválasztott, meghívott hallgató vett részt, akire az a későbbi feladat várt, hogy megyéjében mint az első népművészeti szakreferens a továbbképzést megindítsa, vezesse. Országosan az elsők között volt, akik 1963 április 16-án szakkörvezetői vizsgát tettek. Működési engedélyének száma 001. Tolna megyében, majd Veszprémben, Somogyban az egyik legkiválóbb szakkörvezetői oktató és mellette kezdettől fogva kitűnő ízléssel és nagy technikai tudással rendelkező alkotó tervező. 1969-ig Tolna megyében, majd Somogy- és Veszprém megyében folytatta oktatói – nevelői munkáját a szakköri mozgalomban. A megyei és az országos pályázatokon, kiállításokon rendszeresen részt vesz. Kiemelkedők a somogyi fehér és színes hímzéseket újrafogalmazott alkotásai. 1977-től a Somogy megyei díszítőművészeti szakbizottság vezetője. Több évtizedes kiváló alkotómunkáját a NIT 1978-ban népi iparművész címmel ismerte el. „Somogyi fehérhímzés” című könyve 1993-ban jelent meg Kaposvárott.

Somogyi hímzések – csipkék régen és ma (összegzés)

A somogyi hímzések magukba foglalják mindazokat a sajátosságokat, amelyek a magyar népi hímzések régi és új stílusaira jellemzőek. Sokféleségüket példázzák a díszesen, a házbelsőt díszítő, kivarrott lepedővégek, a férfi és női ingek, a különböző kendőfélék, a nyakba-, fejre való, az ajándékos és kézbe való, az ünnepi abroszok gazdag változatai. A tiszta fehérrel hímzettek mellett a piros-kék, helyenként a többféle szín alkalmazása volt a jellemző.

A vertcsipke készítésének paraszti alkalmazása csekély volt. Házipari tevékenységként terjedt el az 1900-as évek első évtizedeiben.

Tanulmányom megírásában nagy segítséget jelentettek a Somogy megyében az 1900-as évektől napjainkig gyűjtő kutatók. Nekik köszönhető, hogy mintegy 150-200 esztendő távlatából a szakirodalom mellett megszólalhatnak a múzeumokban és az egyéb gyűjteményekben őrzött tárgyak.

Magyarország 1873-ban vett részt először a bécsi világkiállításon. Somogyot mintegy 30 darab különféle textil képviselte, többek között Somogyviszlóról egy hímzett férfiing.

Budapesten a Városligetben 1896-ban megrendezett millenniumi kiállításon a „néprajzi faluban” Somogy megyéből Csökölyre esett a választás, ahol a hímzéssel díszített házivászon női és férfi viseletek és egyéb textilek a legrégebbi stílust képviselték.

Itt maradtak meg a legtovább a safránnyal sárgított, gyászban viselt női vászonöltözetek, a fejrevaló hosszú kendővel, melynek széleit szálszámolásos lapos hímzés díszítette. A női ingvállak ujján hosszában fehér tűzött csipke és a szálszámolásos lapos hímzés mellett vagdalásos technikát is alkalmaztak. A férfiak bőgatyájának alját betétszipke és kettőzött rojtozás díszítette. Belső-Somogyban a XIX. század második felében még ragaszkodtak a férfi és női viseletek anyagának, szabásának, varrásának, díszítésének régies stílusú hagyományaihoz.

A Csurgó környéki falvakban az 1900-as évekig megmaradt az a szokás, hogy a vőlegény édesanyjától esküvőjére 20 darab „kivarrott ümögöt” (pamutos házivászonból varrott, hímzett ing) és ugyanannyi 4-10 szélből készített bőgatyát kapott hétköznapi, illetve ünnepre való.

Somogyban a legtöbb család az 1900-as években még megőrizte azokat a díszes hímzéssel, vertcsipkével szegélyezett halottas lepedővégeket, párnavégeket, amelyeket szüleiktől, nagyszüleiktől maradtak rájuk, és a családtagok elhunytánál a ravatalon alkalmazták.

A len vagy pamutfonalból szövött különlegesen finom házivászon hímzett csikja vagdalásos vagy recetechnikával készült, kakasos, kelyhes, madaras, tulipános mintával, szálszámolásos laposöltéssel kitöltve. Ezeket a hagyomány szerint a felvidéki csipkeárusoktól vásárolták, akiktől a vertcsipkéket és az előre elkészített fehér hímzésű csipkét is vásárolták. Kérdéses, hogy egyáltalában készítették-e ezeket a lepedővégeket Somogyban is?

Az 1900-as években Dél-Somogyban a női viselethez hozzátartozott a fehér gyolcsra szabadrajzú lyukvarrással, szálvonással, laposhímzéssel, fehér fonállal dúsan kivarrott, nyakba-, fejre-, kézbe való kendők gazdag változata. A sarkokat különböző minták ékesítették, így többféle változatban voltak hordhatók.

Ezen a vidéken az 1910-es évekig még viselték az asszonyok a fehér vagy ritkábban fekete, horgolt-, kötött-, neccelt technikával készült alsó főkötőt, mely emlékeztetett a csipkefőkötőre. A neccelt főkötőket tömő öltéssel töltötték ki.

Karád, Kötse, Törökkoppány fehér pamutvászorra, szabadrajzú mintájú, gazdagon hímzett fehérvarrásos férfiingei az 1920-as kedvelt viseleti darab volt. A karádi férfiingeknél gondosan ügyeltek arra, hogy az ingmell, a gallér, a kézelő mintája azonos stílusban, de eltérő módon legyen megtervezve. Törökkoppányban a női vázongéket is kivarrták fehérhímzéssel. A nagyobb lyukvarrások pókozások technikával voltak kitöltve. Ezen a vidéken, de különösen Törökkoppányban kedvelték, piros pamutfonállal kivarrott, keresztszemes technikával hímzett ingeket is.

A somogyi Karád motívumanyagából és szerkesztési módjából az 1964-ben elhunyt Tautner Ilona a Népművészet Mestere tervezett alkalmazott hímzéseket.

A buzsáki hímzés különlegessége, hogy szinte egy időben voltak használatosak a kender vagy pamutos házivászorra készült régi stílusú hímzések és mellettük a paraszti és a legújabb stílusú hímzések változatai. Három csoportba soroljuk ezeket a hímzéseket: 1.) fehér, 2.) a kék-piros, 3.) a színes gyapjúhímzések. Mintakincse főleg geometrikus, - a gyári alapanyagok elterjedésével már naturális mintázatú is -, öltéstechnikája rendkívülien változatos. A rátétes technika elterjedésével elterjed a „gyolcsra gyolcs”, illetve a piros kartonszerű anyag használata, különösen a lepedővégek díszítésénél.

A Balatoni Háziipari Szövetség és a helybeli Széchenyi grófkisasszonyok támogatásával és irányításával indult meg az 1900-as években a városi és a balatoni nyaralók lakást és öltözködést díszítő textileknél a buzsáki hímzések alkalmazása. A Dél-Balatoni Háziipari Szövetkezet Siófok (1952-1989) segítette a buzsáki és a karádi hímzés mai tejesztését. Feltehetően így terjedt el a „rúzsos rátét” mellett a „gyolcsra gyolcs” és a tüll – batiszt rátétes technika is, valamint a „boszorkányos” hímzés. A buzsáki hímzések újrateremtésével napjainkban néhány egyéni alkotó foglalkozik.

Attalán a menyecskék az 1950-es években még viselték a selyem vagy mintás brokát anyagból készült, legújabb „gyöngyös” stílusú „feketőket”. A hagyományörző népi együttesek színpadon napjainkig viselik a színes, hosszúkás vagy gömbölyű gyöngyökkel, változatos mintára kivarrott feketőket, ami fölé „templomozáskor” gyári brokát vagy selyemkendőt kötöttek.

A Dráva mentén néhány horvát és a Tolna megyével határos német községekben kedvelték a legtovább a hímzett textileket. A horvát menyecskék a „pocelicát” a konty fölött díszül használt fekete bársonyon fehér vagy színes fonállal, szögletes formájú hullámvonal sorban hímezték. A csikyszerűen megoldott széles pántot az 1940-es évekig viselték. A német községekben a legtovább a lakást díszítő textileken maradtak fenn elsősorban a keresztszemes, de a szabadrajzú hímzések is.

Balatonendréd csipke

A verticsipkének Somogyban nem volt hagyománya. Balatonendrédn Kájel Endre református lelkész szervezte meg 1908-ban az első csipkeverő tanfolyamot, hogy a környező községekből minél több asszonyt és lányt juttasson munkához. Az Iparművészeti Múzeum szakmai tanácsokkal és mintaanyaggal jelentősen segítette a kezdeményezést. Kájel Endréné a tervezés mellett igen gondosan ügyelt a csipkeverők munkájára. A két világháború között mintegy harmincra tehető azoknak a csipkekészítő telepeknek a száma, amelyeket Kájel Endre szervezett meg és ahol mintegy 1200 asszony, lány dolgozott. Tihanyban az 1936-ban megnyílt Népművészeti Házban már bemutatásra és értékesítésre került a balatonendréd csipke, amit határainkon kívül is ismernek, elismernek mint művészi alkotást. Kiskunhalason az I. Csipke világiállításán a 82 kiállító közül Kájel Endréné verticsipkéiben is gyönyörködhettünk.

Tapasztalatainkat összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a századfordulón még a legcsekélyebb változás is csak akkor nyerhetett polgárjogot, ha azt - tárgyi népművészetben - jelen esetben a hímzésben a falu közössége elfogadta. Ez a folyamat az utóbbi 50 esztendőben különösen felgyorsult. A falu és a város közötti kapcsolat átmenetileg még nem hatott kellőképpen az esztétikai fejlődésre. Megszűnt a paraszti ízlésvilágra jellemző kötelező egészséges kontroll, ugyanakkor sokszor nem ismerik fel a városi ízlés falusi megjelenésének buktatóit.

Hímzések – csipkék régen és ma

A somogyi hímzések magukba foglalják mindazokat a sajátosságokat, amelyek a magyar népi hímzések régi és új stílusaira jellemzőek. Sokféleségüket példázzák a díszesen kivarrott lepedővégek, a férfi és női ingek, a különböző kendőfélék; a nyakba, fejre és kézbevaló, a házbelsőt díszítő és az ajándékoskendő, az ünnepi abroszok gazdag változatai. A tiszta fehérrel hímzettek mellett a piros-kék, majd helyenként a többféle szín alkalmazása is jellemző volt.

A múlt században a vertcsipke igen kevés helyen volt ismert. Háziipari tevékenységként az 1900-as évek első évtizedeiben terjedt el.

Somogyot mintegy 30 darab különféle hímzett és szövött paraszti textil képviselte 1873-ban a bécsi világkiállításon, amelyen Magyarország először vett részt.

Az 1896-ban a Városligetben megrendezett milleniumi kiállításon Somogy megyét Csököly község képviselte, ahol a legrégebbi hímzéssel díszített sáfránnyal sárgított házivászonból való női hímzett ruhák és kivarrott férfiingek a legrégebbi stílust képviselték.

Somogy megyében a legtöbb család az 1900-as évekig megőrizte a díszes hímzéssel - vert csipkével szegélyezett halottas lepedővégeket, párnávégeket, amelyek szüleiktől, nagyszüleiktől maradtak rájuk. Közeli családtagjaik elhunytánál a halottat a ravatalon ezekre a díszes lepedővégekre fektették.

A lepedő és párnávégeket feltehetően a felvidéki csipkeárusoktól vásárolták, akiktől a vertcsipke mellett a különböző szélességű és hosszúságú, fehérrel hímzett csíkokat is beszerezték.

Az 1900-as években a női viselethez – különösen Dél-Somogyban – hozzátartozott a fehér gyolcsra, fehér fonallal kivarrott szabadrajzú hímzések, dúsan hímzett, nyakba – fejre és a kézbevaló kendők gazdag változata. Kedvelték a keresztszemes hímzéssel varrott kék-piros színezésű kézbevaló kendőket is.

Az asszonyok az 1910-es évekig még viselték a fehér, ritkábban fekete horgolt – kötött – neccelt technikával készült főkötőket.

Karád – Kötcsé – Törökkoppány vidékén az 1920-as évekig a férfiak a fehér pamutvászonból készített fehérrel hímzett ingeket viselték, melyeknek gallérja, kézelője, ingmelle azonos stílusban, de eltérő mintával készült. Különösen Törökkoppányban terjedt el a piros keresztszemes hímzéssel díszített férfi és női ing.

Buzsákon egyidőben voltak használatosak a kender vagy pamutos házivászonra hímzett régi stílusú hímzések mellett a paraszti és a legújabb stílusú hímzéseknek gazdag változatai. A rátétes technika a századfordulón terjedt el. Különösen a lepedővégek, ágytakarók díszítésénél lett kedvelt a „gyolcsra gyolcs” illetve a piros karton alapanyagok használata.

Az 1900-as években a Balatoni Háziipari Szövetség és a helybeli Széchenyi grófkisasszonyok támogatásával és irányításával indult meg a városi lakásokat és a balatoni nyaralókat díszítő karádi és buzsaí hímzések készítése. Ezt fejlesztette tovább – kiegészítve az öltözködést díszítő textilekkel – a Dél-Balatoni Háziipari Szövetkezet Siófokon 1952-1999 között. A buzsaí hímzés újraalkotásával napjainkig jelentős eredménnyel foglalkozik néhány kiváló alkotó.

A Dráva mentén a horvát menyecskék az 1940-es évekig viselték a „pocelicát”, a konty fölött tarkóra erősített hímzett széles pántot. A Tolna megyével határos német községekben a legtovább a lakást díszítő textileken maradtak fenn a szabadrajzú és keresztszemes hímzések.

Balatonendrén 1908-ban Kájel Endre református lelkész szervezte meg az első csipkeverő tanfolyamot, hogy a környékbeli községekben minél több asszonyt és lányt juttasson munkához. A kezdeményezést az Iparművészeti Múzeum szakmai tanácsokkal és mintaanyagokkal segítette. Tihanyban az 1936-ban megnyílt Népművészeti Házban már bemutatásra és értékesítésre is került a balatonendrési, művészi kivitelezésű vertcsipke.